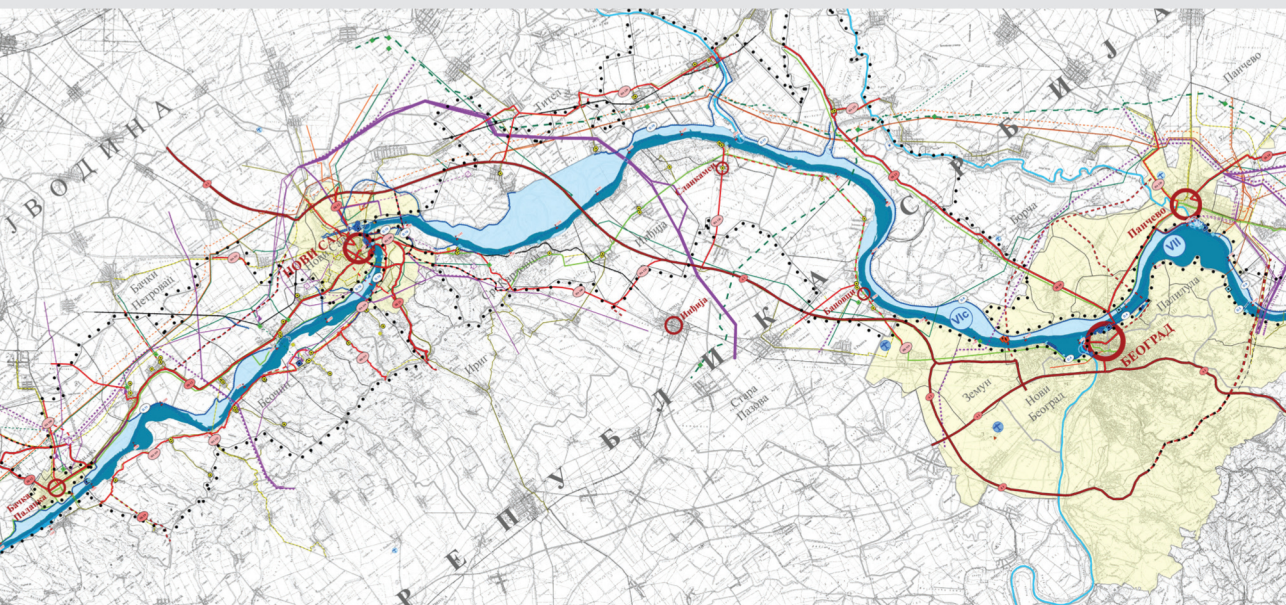

ODRŽIVI PROSTORNI RAZVOJ PODUNAVLJA U SRBIJI KNJIGA 2

POSEBNA IZDANJA BR. 73
BEOGRAD, DECEMBAR 2014.

ODRŽIVI PROSTORNI RAZVOJ
PODUNAVLJA U SRBIJI
– KNJIGA 2

**Posebna
izdanja 73**
Beograd
2014. godina

Institut
za arhitekturu
i urbanizam
Srbije

IZDAVAČ

Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije (IAUS)
Beograd, 11000 Bulevar kralja Aleksandra 73/II
faks: (381 11) 3370-203, iaus@iaus.ac.rs, www.iaus.ac.rs

ZA IZDAVAČA

Igor Marić, direktor

IZDAVAČKI SAVET

Mila Pucar, predsednik, IAUS, Beograd; Jasna Petrić, zamenik predsednika, IAUS, Beograd; Tamara Maričić, sekretar Izdavačkog saveta, IAUS, Beograd; Branislav Bajat, Univerzitet u Beogradu, Građevinski fakultet, Beograd; Milica Bajić-Brković, Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, Beograd; Dragana Bazik, Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, Beograd; Branka Dimitrijević, Glasgow Caledonian University, Glazgov; Milorad Filipović, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd; Igor Marić, IAUS, Beograd; Darko Marušić, Beograd; Nada Milašin, Beograd; Saša Milijić, IAUS, Beograd; Zorica Nedović- Budić, University College Dublin, School of Geography, Planning and Environmental Policy, Dablin; Marija Nikolić, Beograd; Vladimir Papić, Univerzitet u Beogradu, Saobraćajni fakultet, Beograd; Ratko Ristić, Univerzitet u Beogradu, Šumarski fakultet, Beograd; Nenad Spasić, IAUS, Beograd; Božidar Stojanović, Institut „Jaroslav Černi“, Beograd; Borislav Stojkov, Republička agencija za prostorno planiranje Republike Srbije, Beograd; Dragutin Tošić, Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd; Miodrag Vujošević, IAUS, Beograd; Slavka Zeković, IAUS, Beograd

RECENZENTI

dr Jasna Petrić, viši naučni saradnik, IAUS
prof. dr Jasminka Cvejić, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Šumarski fakultet, Beograd

UREDNICI

Marija Maksin
Nikola Krunić
Marina Nenković-Riznić

LEKTURA I KOREKTURA

Nina Dimitrijević

PREVOD

Snježana Mijatović

DIZAJN KORICA

Tanja Bajić

KOMPJUTERSKA OBRADA

Olgica Bakić, Jelena Basarić

TIRAŽ 200 kom.

ŠTAMPA „Planeta print“, d.o.o., Beograd

ISBN 978-86-80329-79-6

U finansiranju monografije su učestvovali Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.

U ovoj knjizi izložen je deo rezultata naučnoistraživačkog projekta TR 36036 „Održivi prostorni razvoj Podunavlja u Srbiji“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije u periodu 2011–2014/15. godine.

KOMPARATIVNA ANALIZA REGIONALNE KONKURENTNOSTI I PROSTORNE KONCENTRACIJE: NA PRIMERIMA PODUNAVLJA I BEOGRADSKOG REGIONA

Slavka Zeković¹, Miodrag Vujošević², Tamara Maričić³

Apstrakt: Rad pruža komparativnu analizu regionalne konkurentnosti i prostorne koncentracije industrijskog razvoja u Podunavlju i u Beogradskom regionu. Identifikovanje najznačajnijih rezultata konkurentnosti sprovedeno je primenom metoda regionalne komparativne analize, shift-share analize i "Spajder" metode. Istraživanje je pokazalo da razmatranje shift-share analize (nacionalni udeo, industrijski miks i regionalni udeo u ukupnoj „promeni udela“) oba regiona ukazuje na izuzetno jake procese deindustrijalizacije. Komponenta raspodele zaposlenosti i ekonomskog rasta u Beogradskom regionu i Podunavlju ima ključnu pozitivnu vrednost, odražavajući prosečnu sektorsku produktivnost u ovim regionima u poređenju sa nacionalnim prosekom. Empirijski rezultati su pokazali da među-regionalne razlike u ekonomskom razvoju mogu biti gotovo u potpunosti objašnjene razlikama u regionalnim specifičnostima po pitanju ukupne i industrijske zaposlenosti. Primenili smo „Spajder“ model kao analitički instrument za poređenje i vizuelizaciju relativnih regionalnih prednosti ili različitih razvojnih atributa. Empirijsko vrednovanje regionalne konkurentnosti oba regiona je zasnovano na komparativnoj analizi apsolutnih i relativnih vrednosti osam indikatora. Takođe, poredili smo nivo industrijske prostorne koncentracije u ovim regionima u odnosu na Srbiju prema lokacionom koeficijentu (LQ) ili Balasa indeksu kao validnom merilu komparativnih prednosti u industriji. Ova pitanja ukazuju na apsolutne i relativne razlike u smanjivanju prostorne koncentracije industrije kao i efikasnosti korišćenja teritorijalnog kapitala u oba regiona. Rezultati su značajni za porast regionalne konkurentnosti i prostorne distribucije na tim prostorima, kao i za poboljšanje regionalnih i sektorskih politika, regionalnog planiranja i upravljanja, kao i za uspostavljanje boljeg institucionalnog uređenja na regionalnom i metropolskom nivou.

Ključne reči: komparativna analiza, analiza „shift-share“, Podunavlje, Beogradski region, konkurentnost, prostorna koncentracija

¹ dr Slavka Zeković, naučni savetnik, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Beograd

² dr Miodrag Vujošević, naučni savetnik, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Beograd

³ dr Tamara Maričić, naučni saradnik, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Beograd

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE REGIONAL COMPETITIVENESS AND SPATIAL CONCENTRATION: EXAMPLES OF DANUBE REGION AND BELGRADE REGION

Abstract: *The paper gives a comparative analysis of the regional competitiveness and territorial concentration of industrial development in the Danube river basin in Serbia and in Belgrade region. An identification of the main results in competitiveness is undertaken by applying a regional comparative analysis, shift-share analysis and "Spider" method. The research shows that the consideration of the shift-share analysis (national share, industrial mix and regional share in total shift-share) of both regions indicates very strong process of deindustrialization. Allocative component of employment and economic growth of Belgrade and Danube basin regions has key positive value, reflecting the above average sector productivity in these regions compared to the national average. The empirical results show that inter-regional differences in economic growth are almost entirely explained by the differences in regional specificities in terms of total and industrial employment. We have applied the Spider model as an analytical tool to compare and visualize relative regional advantages or different development attributes. The empirical evaluation of regional competitiveness of both regions has been based on a comparative analysis of the absolute and relative values of eight indicators. Also, we compared the level of industrial territorial concentration in these regions in relation to Serbia by location quotient (LQ) or Ballassa index as valid measure of comparative advantages in industry. The issues indicate the absolute and relative differences in decrease of territorial concentration of industry as well as in efficiency of using the territorial capital in both regions. Results are important for the increase of regional competitiveness and territorial distribution in these areas as well as for improvement of regional and sectoral policies, regional planning and governance, and establishing better institutional arrangements on regional and metropolitan level.*

Keywords: *comparative analysis, shift-share analysis, Danube region, Belgrade region, competitiveness, territorial concentration.*

1. UVODNA RAZMATRANJA O ULOZI KOMPARATIVNE ANALIZE U PLANIRANJU REGIONALNOG RAZVOJA

Komparativna analiza je deo regionalne nauke, koja se akademski etablirala naporedo sa političkom ekonomijom razvoja, a u novijem periodu i sa teorijom i praksom održivog razvoja. Ona takođe čini deo teorije međunarodne i unutrašnje politike (Kasapović, 2002). Predmet komparativnih istraživanja su međunarodna i unutrašnja regionalna politika, kao i interregionalne i intraregionalne zavisnosti i veze. Suštinski značaj u tome

ima primenjena metodologija istraživanja. Pristup i metodologija komparativne regionalne politike primenjuju se na analizu stanja, odgovarajuća poređenja i smernice za poboljšanje stanja odnosno rešavanje uočenih problema.

Prema Almondu (1996), osnovni predmet komparativne politike polovinom XX veka proširen je od institucionalne dimenzije („polity”) na dimenziju procesa i političkih aktera („politics”), dok je sedamdesetih godina istog veka preusmeren na sadržajno-razvojnu dimenziju politike i uslove i rezultate delovanja politike („policy-policies”). Kako je jedno od osnovnih pitanja usaglašavanja različitih sektorskih i teritorijalnih politika povezano sa uspešnošću njihove koordinacije, u regionalnom planiranju, programiranju i upravljanju neophodno je jačanje upravo institucionalne dimenzije i izgradnja upravljačke mreže, što čini okosnicu i nekih novijih evropskih inicijativa, programa i projekata, na primer „Dunavske strategije”. Dogan (1996) ističe da se područje komparativne politike proširilo na brojne discipline, što može ukazivati i na njen kako „imperijalistički” tako i „hibridni” karakter.

Komparativna analiza može se odnositi na područja različitih veličina, od subnacionalnog obuhvata, preko nacionalnog, do raznih nadnacionalnih nivoa, a uz to može obuhvatiti analizu u okviru jedne ili više discipline, ili složenih interdisciplinarnih istraživanja. Već zavisno od toga, mogu se primeniti razni pristupi i metodologije, na raznim nivoima apstraktnosti odnosno konkretnosti, a što sve utiče i na stepen uspešnosti analize. U istraživanju komparativne politike na regionalnom nivou, početni problem jeste definisanje regije, u čemu važnu ulogu imaju kontekstualni faktori, pa stoga njih treba uključiti u istraživanja, kao i tzv. kontingentne resurse (i indikatore o tome), što sve čini osnovne odrednice komparativnih izučavanja. U definisanju i istraživanju kontekstualnih faktora polazi se od određenih teorijskih konstrukata, jer to omogućava bolje povezivanje predmeta istraživanja i određenog regionalnog koncepta koji se izučava, poredi ili vrednuje.⁴

⁴ Rad se ne bavi detaljnije kontekstualnim faktorima (domaćim i međunarodnim) od značaja za razvoj regiona Podunavlja.

Na osnovu toga, preduzima se konkretna analiza, koja, prema Mirjani Kasapović (2002), obuhvata sledeće analitičke korake:

- opis kontekstualnih faktora i njihovog uticaja u konkretnom regionu i zemlji, sa svim relevantnim pokazateljima koji ih objašnjavaju;
- konceptualnu klasifikaciju i tipologizaciju „slučajeva” prema karakterističnim obeležjima. Klasifikacija podrazumeva svrstavanje predmeta istraživanja u različite kategorije na bazi jednog kriterijuma poređenja, dok tipologija već podrazumeva uključivanje najmanje dva kriterijuma. Klasifikacija i tipologizacija vrše se na osnovu glavnih varijabli, utvrđenih u kontekstualnom opisu. Konceptualni okvir klasifikacije i tipologizacije objedinjava različite povezane i empirijski interpretirane hipoteze; i
- komparativnu analizu, kao istraživanje sa ograničenim brojem indikatora, u skladu sa primenjenim teorijskim pristupom i metodologijom. Komparativna analiza, i komparativna politika koja se na njoj zasniva, zahtevaju postavljanje jasne granice između klasifikovanja, tipologizacije i poređenja indikatora.

Kroz navedene analitičke korake nastoje se objasniti karakter i dinamika istraživanih regionalnih područja, i to upravo kroz poređenje. Za izbor regiona koji se izučavaju važne su njegova prostorna određenost i analitička „taksonomija”, koje se zasnivaju na nekim opštim ili zajedničkim strukturnim, razvojnim i drugim karakteristikama. Prema Doganu (1996), komparativna metoda je, zapravo, jedan taksonomijski postupak, jer se do izbora ključnih faktora i varijabli dolazi na osnovu definisanih kriterijuma razgraničenja, što samo po sebi iziskuje određene istraživačke odluke. Pri tom, veoma je mali broj slučajeva u kojima se varijable mogu odrediti jednoznačno i sasvim pouzdano.⁵ Najčešće korišćeni tzv. „analitički klaster” za regionalnu komparaciju čine: nivo razvijenosti odnosno nerazvijenosti; tranzicijski problemi, a naročito socijalni aspekti; demografska i socijalna

⁵ Ovaj stav ima nekoliko implikacija, a jedan među njima je da skoro da ne postoje dva regionalna područja koja su identična u razvojnom i drugom pogledu, pod pretpostavkom da je u demarkaciji regionalnog područja postignuta distinktivnost u odnosu na druga područja (videti Hilhorst, 1980).

struktura; evropske integracije; nedostatak razvojne koncepcije; institucionalno-organizacioni aspekti; itd.

Komparativna metoda podrazumeva postupak poređenja istih pojava ili utvrđivanja njihove sličnosti u ponašanju i u intenzitetu uz ocene razlika među njima. Metoda omogućuje uopštavanja, donošenje novih zaključaka u procesu sinteze naučnog istraživanja i objašnjavanja stvarnosti putem povezivanja prostih sudova ili pojmova u složenije, kao i njihovo poređenje.

Bilo da se radi o „najsličnijim slučajevima“ ili o „najrazličitijim slučajevima“, što su dva tipa odnosno krajnosti „istraživačkog dizajna“ u komparativnim istraživanjima, komparativnom metodom analizira se mali broj uporedivih slučajeva. U prvom tipu „najsličnijih slučajeva“, kontekstualni faktori su uglavnom jednaki ili slični, a razlikuju se zavisni indikatori. Stoga treba objasniti uzroke tih razlika, što vodi ka definisanju „lokalnih“ kontekstualnih faktora i njihovog uticaja. Za „najrazličitije slučajeve“ pak, kontekstualni faktori su različiti, a indikatori često mogu biti dijametralno različiti. Bez obzira na to, ovakve regione povezuje sličnost prema najmanje jednom ili dva pokazatelja. Iako se radi o različitim pristupima, oba se mogu primeniti u istraživanju, pod uslovom da postoje izražene suprotnosti ili da one nisu marginalne.

U poređenju regionalnih perspektiva razvoja i prostorne distribucije aktivnosti, polazi se od razumevanja odnosno objašnjavanja opšteg razvojnog konteksta i opštih pokretačkih snaga, kao i od divergentnih, odnosno konvergentnih, razvojnih tendencija u tome. Najvažnije divergencije i suprotstavljeni procesi teritorijalnog razvoja očekuju se na sledećim relacijama: uticaj javnih politika i delovanje tržišta; konkurentnost i saradnja; konkurentnost i kohezija; otvorenost i zatvorenost ekonomske strukture; metropolska dominacija, polarizacija i urbana policentričnost; itd. Primera radi, u velikom broju slučajeva politika regionalnog razvoja koja se definiše na nacionalnom ili subnacionalnom nivou, može sadržati i međusobno suprotstavljene ciljeve: rast konkurentnosti ukupne privrede vis-à-vis jačanje prostorne kohezije određene prostorne celine; koncept konkurentne distribucije aktivnosti naspram kohezivne prostorne distribucije (u raznim politikama lociranja proizvodnih i uslužnih aktivnosti i stanovništva); i dr. Ako na ovo dodamo da složena interakcija raznih strana

ima i dinamički karakter, kao i složene interesne aspekte u mreži aktera (najčešće, akteri su: poslovni sektor, domaćinstva, zaposleni, državni i lokalni organi vlasti, tzv. „dobrovoljni sektor“/NVO itd.), onda to samo pojačava različite izazove sa kojima se suočavaju akteri sa raznih upravljačkih nivoa da definišu i ostvare „pravu“ spregu ekonomskog razvoja i njegovog prostornog rasporeda.

Prethodno navedeno ima implikacije najpre u pogledu definisanja odgovarajućih politika, ali i uže implikacije za komparativnu analizu, koje su prevashodno metodološke prirode.

U oba slučaja neophodno je razlučiti uticaj opštih faktora od dejstva činilaca drugog ili trećeg ranga. Opšti faktori i snage (npr. globalizacija, regionalizacija, integracija, fragmentacija itd.) na definisanje politika razvoja na nacionalnom i regionalnom nivou deluju tako što otvaraju mogućnosti za izučavanje i izbor raznih i različitih kombinacija razvojnih opcija, među kojima, kao najčešće, Nijkamp i Zveslot (Nijkamp, Zwesloot, 2008) navode: a) tržišnu konkurentnost sa mnogo malih aktera; b) tržišnu konkurentnost sa malim brojem velikih aktera; c) globalnu inkoherentnost; d) protekcionizam sa znatnim udelom malih aktera. Prema navedenim autorima, a naročito u savremenim uslovima, zajednički imenitelj svih takvih opcija jeste „opsednutost rastom“ („growthmania“), „tehnomanija“, „sociomanija“ i „ekomanija“, gde je redosled ovih različit, već zavisno od datog (konkretnog) konteksta.

Jednako važnu ulogu imaju organizaciona i druga osposobljenost tzv. „kreativnih“ aktera subjekata, kao i kvalitet njihove komunikacije. Prema uporednoj analizi za nekoliko regiona u Evropskoj uniji, koju prikazuju Nijkamp i Zveslot (Nijkamp, Zwesloot, 2008), tzv. „kreativni“ resursi (ovde se ima na umu kvalitet ljudskih resursa, razvojno-istraživačkih institucija, preduzetničke mreže, osposobljenost za prihvatanje inovativnih ideja i komunikacije-interakcije među njima) imali su ključni značaj za poboljšanje ekonomske konkurentnosti posmatranih područja, kao i za prostorno ravnomerniji razvoj privrede, a naročito industrije. Na drugoj strani, razvojne razlike među područjima takođe se mogu objasniti (ne)postojanjem kreativnih resursa, i to različitih vrsta. U savremenim uslovima, korišćenje kreativnih resursa, a naročito pokazana sposobnost za inovacije, ima veoma važnu ulogu u pozicioniranju područja i poboljšanju njihove konkurentske

sposobnosti u tržišnoj utakmici. Razlike među područjima mogu se meriti pomoću odgovarajućih kvantitativnih pokazatelja, i na taj način procenjivati uporedna konkurentna prednost, odnosno zaostajanje datog regionalnog područja (Nijkamp, Zwesloot, 2008). Među indikatorima koji se koriste u komparativnim studijama regiona čiji se razvoj zasniva na konceptu tzv. „ekonomija znanja“, nalaze se: visina javnih investicija u istraživanja i razvoj, a naročito u institucije visokog obrazovanja; visina privatnih ulaganja u istraživanja i razvoj; broj i kvalitet talenata; procenat visokoobrazovanih u ukupnom stanovništvu (ili u ukupnom broju obrazovanih), odnosno, broj studenata koji se obrazuju na visokoškolskim institucijama; broj i struktura istraživača; visina javnih i privatnih investicija u inovacije i preduzetništvo (na primer, u tzv. „naučno-razvojne inkubatore“, naučne parkove i dr.); organizaciona osposobljenost; i drugo. U konstruisanju odgovarajućih indikatora treba zadovoljiti veći broj zahteva, koji su prevashodno metodološke prirode, pa stoga svaki indikator kreativnih resursa treba da bude: dostupan, transparentan, podesan, proverljiv, uporediv, reprezentativan i relevantan (za prikazivanje datog atributa).

2. PRIMENJENE METODE REGIONALNE KOMPARATIVNE ANALIZE U EMPIRIJSKOM ISTRAŽIVANJU

2.1. Opšte napomene o metodama kvalitativne komparativne analize

Kvalitativno istraživanje je metoda istraživanja koja se koristi u većem broju raznih akademskih disciplina, tradicionalno u društvenim naukama, ali i u drugim oblastima odnosno kontekstima. Reč je o nenumeričkom prikupljanju podataka, izučavanju ili objašnjenju nekog slučaja, procesa ili događaja, na osnovu poznatih atributa i poznatog konteksta. Cilj je razumevanje socijalnih i drugih odnosa i ponašanja, kao i razloga koji upravljaju takvim ponašanjem. Kvalitativne metode istražuju odgovore na pitanja „zašto“ i „kako“ u donošenju (planskih, društvenih, investicionih i drugih) odluka, a ne samo na pitanja „šta, gde i kada“. Empirijsko iskustvo ukazuje na to da je u istraživanju bolje usredsrediti se na manji broj primera, zbog toga jer su kvalitativne metode pogodne upravo za istraživanje konkretnih slučajeva, a manje za istraživanje opšteg okvira. Neretko se paralelno koriste i kvantitativne metode, kojima se vrše

empirijske provere početnih hipoteza (testiranje hipoteza). Mnoge discipline društvenih nauka koriste kvalitativne metode za istraživanja (izvođenja hipoteza), ili za objašnjavanje nedoumica kod kvantitativnih rezultata. Razlike između kvalitativnih i kvantitativnih istraživanja su sledeće:

1. u kvalitativnom istraživanju, predmeti mogu biti ciljano odabrani, već prema tome da li imaju neke tipične karakteristike, ili je reč o kontekstualnim aspektima problema; kvalitativna analiza podataka može da ima različite oblike;
2. uloga istraživača u kvalitativnom istraživanju je veća nego u kvantitativnim istraživanjima, a tako i problematičnija, pa i čest predmet kritika, jer u kvalitativnim istraživanjima tobožnja „neutralnost“ ili „transcendentalna“ pozicija se lakše uočava nego drugde; nasuprot tome, „neutralnost“ i „transcendentalnost“ teže je uočiti kod kvantitativnih istraživanja, jer se smatra da je kvantitativne metode lakše podvrgnuti ispitivanju pomoću „objektivnog naučnog aparata“;
3. kvalitativna analiza razlikuje se od kvantitativne i po sistemu znakova koje koristi, odnosno po naučnom jeziku i značenjima;
4. kvantitativno-analički pristupi su najčešće holistički i kontekstualni, što nije toliko često slučaj sa kvalitativnim istraživanjima. Ipak, sistematičnost, rigoroznost i transparentnost su zahtevi koji važe i za kvalitativnu analizu, što često od istraživača traži pažljivo izučavanje podataka, i dosledno i pouzdano tumačenje nalaza na osnovu analize podataka; i
5. kvalitativne metode često se koriste za istraživanje i evaluaciju raznih politika, jer omogućavaju pouzdanije odgovore u odnosu na kvantitativne pristupe. Na taj način kvalitativni pristupi imaju prednost jer omogućavaju više raznovrsnosti u odgovorima, kao i sposobnost da se prilagode novom razvoju događaja ili pojavljivanju novih pitanja tokom istraživačkog procesa.

U savremenim kvalitativnim istraživanjima, primenjeni pristup i metodologija u osnovi zavise od teorijske paradigme od koje se polazi u istraživanjima. Guba i Linkoln (Guba i Lincoln, 2005) identifikovali su pet

glavnih opštih naučnih paradigmi u savremenim kvalitativnim istraživanjima: pozitivizam, postpozitivizam, razne kritičke teorije, konstruktivizam i participatorne paradigme (ili „paradigme kooperacije“). Među pripadnicima raznih paradigmi, odnosno epistemoloških pristupa, traje stalni dijalog, ali i tenzija, koju je još Maks Veber, 1989.godine nazvao „sukob metoda“ („Methodenstreit“), ukazujući na tu vrstu konfrontacija između ekonomike i drugih društvenih nauka.⁶ Naš metod, koji je primenjen u ovom radu je „sinkretički“ i „ekletički“, jer kombinuje elemente iz nekoliko paradigmi. U njegovoj osnovi je uverenje da je poređenje osnovna operacija u svakom empirijskom istraživanju, budući da polazimo od stava da je „mišljenje bez poređenja nepromišljeno“ (Swanson, 1971). Za takav pristup, tipologija i klasifikacija su osnovne kategorije jednog analitičkog komparativnog postupka, bilo da se on primenjuje u regionalnoj analizi i planiranju, kao što je to slučaj ovde, ili u nekoj drugoj oblasti. Ontološki okvir komparativnog pristupa čini sledeće:

- konfiguracija okvira definiše se kao kombinacija skupa uslova, i zasniva se na kontekstualnim determinantama („konfiguraciji“ i kombinaciji uslova i faktora), mehanizmima i efektima, koja (konfiguracija) je jedinstvena za svaki pojedinačni slučaj;
- računa se na relativno rigidne („pozitivističke“) pretpostavke o međuzavisnosti uzroka i posledica, i nastoji se da se iz analize eliminišu nerelevantni faktori;
- pored opštih kontekstualnih faktora, uzimaju se u obzir i neki specifični faktori i njihove kombinacije, pri čemu se takođe nastoji da se dovedu u vezu uzroci i ishodi (efekti);
- glavni predmet istraživanja čini tzv. „jezgro“ problema;
- epistemološka originalnost (inovativnost) je na visokoj ceni u ovim istraživanjima, jer je pristup naglašeno holistički, što implicira da se često moraju primenjivati induktivni i deduktivni pristup, i to u raznim kombinacijama, i pri tom težiti sintezi;
- posledično, do pouzdanih nalaza, zaključaka i uopštavanja najčešće se ne može doći samo na osnovu testiranja početnih hipoteza, već su neophodni složeniji pristupi; i

⁶ Za detaljniju raspravu o ovom pitanju videti Vujošević (1997).

- u pogledu uopštavanja (generalizacije), a imajući u vidu, prvo, posebnost konkretnog slučaja kao osnovnog predmeta istraživanja, i drugo, složenost odnosa uzroka i posledica, relativno retko je moguće doći do nalaza koje bi imali opšte važenje, čak i u slučajevima kada je primenjen složeniji iterativni postupak; ovo je naročito slučaj u tzv. „prediktivnim istraživanjima“, u kojima se pokušava doći do „slike budućnosti“ na osnovu istraživanja većeg broja pojedinačnih slučajeva, uz to složenijih; i
- korišćeni podaci (osnovne informacije, indikatori itd.) strukturiraju se tako da budu prilagođeni ciljevima istraživanja i karakteristikama glavnog predmeta istraživanja, pri čemu treba definisati skup podataka koji omogućava nalaženje „zajedničkog imenitelja“ za poređenje sa drugim slučajevima. Za naša razmatranja od naročitog značaja jeste to što je tzv. „istraživanje slučajeva“ dobilo novu važnost u novijim, a radikalnim, promenama u opštoj naučnoj epistemologiji. Prema Flajbjergu (Flyvbjergu, 2007) „paradigmatički pomak“ doveo je do pojave reformulacije klasičnih epistemoloških aspekata istraživanja. U nastavku su ti pomaci prikazani kao novi aksiomi, kroz pet parova-dihotomija, u formi suprotstavljanja ranijih „pogrešnih tumačenja“ tradicionalnog pozitivizma, i „reformulacije“ ključnih pitanja u novijim, postpozitivističkim pristupima: 1) apstraktno teorijsko znanje vrednije je od konkretnog i praktičkog znanja koje se odnosi na određeni/dati kontekst. Ljudsko iskustvo ne pruža dovoljno osnova za sveopšte teorije i prediktivne stavove, pa je stoga konkretno znanje koje zavisi od datog konteksta mnogo važnije od prvonavedenog znanja; 2) uopštavanja se ne mogu praviti na osnovu pojedinačnih slučajeva, pa stoga istraživanje jednog slučaja ne može doprineti razvoju nauke. Često se može uopštavati i na osnovu istraživanja pojedinačnog slučaja, a ponekad je istraživanje slučaja i uopštavanje na osnovu toga od najvećeg značaja za razvoj nauke, kao pomoćna, odnosno alternativna metoda. (U tradicionalnim pristupima precenjuje se značaj formalizovanog uopštavanja kao izvora naučnog razvoja, a potcenjuje se tzv. „moć dobrog slučaja“); 3) istraživanje slučaja je najkorisnije za stvaranje hipoteza, dok su drugi metodi korisniji za testiranje hipoteza i formulisanje teorija. Istraživanje slučaja je korisno za stvaranje i za testiranje

hipoteza, kao i za stvaranje novih teorija, i to ne samo u konkretnim naučnim aktivnostima-istraživanjima, već i u drugim aktivnostima, pa i oblastima; 4) u istraživanju slučaja postoji pristrasnost u pogledu verifikacije, što se manifestuje kao sklonost istraživača da potvrdi inicijalno zamišljeno razumevanje i objašnjavanje problema, i ona je veća nego kod drugih istraživačkih metoda. Sasvim suprotno, iskustvo upravo ukazuje da istraživanje slučaja može bolje pomoći opovrgavanju prethodnog razumevanja, pre nego njegovom potvrđivanju; 5) često je teško izgraditi opšte naučne stavove i teorije na osnovu istraživanja posebnih slučajeva. Tačno je da je sumiranje naučnih nalaza i uopštavanje na osnovu istraživanja pojedinačnih slučajeva veoma teško, naročito ako su u pitanju procesi, a i manje je ispravno kada su u pitanju ishodi. Problem u sumiranju nalaza, međutim, više se odnosi na karakteristike slučaja koji se istražuju, nego na istraživanje slučaja kao metoda. Često nije ni poželjno sumirati i uopštavati nalaze istraživanja pojedinačnog slučaja, već istraživanja ove vrste treba interpretirati u njihovoj celovitosti.

Polazeći od gornjih opštih napomena, u oblasti regionalnih komparativnih istraživanja okosnicu pristupa čine sledeći elementi:

- definisanje referentnog okvira, što je preduslov za pouzdanu analizu i izvođenje pouzdanih zaključaka;
- definisanje osnova za poređenje, u čemu je najvažnije navođenje ubedljivih razloga i objašnjenja za preduzimanje komparativne analize izabranog objekta (predmeta, problema ili samo nekog pojedinačnog obeležja, itd.);
- formulisanje početnih teza (ili samo jedne), koje će služiti kao osnov komparativne analize; teze bi trebalo prvo da izraze suštinu argumenta, što se izvodi kao konsekvencija definisanog referentnog okvira (tj. dejstva izabranih kontekstualnih faktora) i, drugo - da ukažu na sličnosti ili razlike, što čini samu suštinu poređenja (teze mogu biti potvrđene, opovrgnute, proširivane itd., sa različitim stepenom tačnosti odnosno verodostojnosti);

- definisanje organizacione sheme uporedne analize, što se može preduzeti na barem dva načina: prvo - kao deskriptivni i interpretativni prikaz celine izabranih pojedinačnih područja (na primer, najpre regiona „A“, potom regiona „B“) ili drugo -kao rasprava o izabranim pojedinačnim zajedničkim obeležjima regiona o kojima je reč. Mogućno je i grupisanje i zajedničko razmatranje većeg broja obeležja. Bez obzira na to koji pristup je izabran, definisana organizaciona shema treba da omogući veći broj stvari, među kojima su važnije: rano ukazivanje na potencijalne konflikte među analitičkim indikatorima; uvođenje neophodne selektivnosti i asimetrije u kasnijim fazama istraživanja, na primer, u slučaju kada je primenjen različit obuhvat regionalnih sličnosti i razlika; mogućnost da se što ranije nagovesti srž argumentacije, objašnjenja i tumačenja; mogućnost što ranijeg dolaženja do uvida da poređenje nije metodološki i sadržajno opravdano, itd.;
- definisanje postupka za poređenje izabranih područja (regiona), na način da se: prvo izaberu analitičke tehnike, kao i da se definiše kako će one biti primenjene i, drugo - jasno i jednoznačno definiše kako će se izvoditi nalazi o pojedinačnim obeležjima i dovoditi u vezu sa polaznim tezama, što sve zajedno treba da omogući da se dođe do pouzdanih poređenja održivog regionalnog razvoja, bilo kroz *ex post* evaluaciju rezultata ranijih politika ili kroz *ex ante* evaluaciju mogućnih rezultata nove politike. U novijim pristupima, sve više se nastoji da se istražuju efekti integralnih politika, kao na primer u slučaju novijih evropskih dokumenata u kojima se nastoji na definisanju i ostvarivanju uravnoteženih triju strateških ciljeva, tj., ekonomske kohezije, socijalne kohezije i teritorijalne kohezije. I ovde se mogu koristiti razne kvantitativne metode i tehnike iz „standardnog metodološkog arsenala“, na primer: tehnike za demografske projekcije, analiza ekonomske baze, proizvodne funkcije, analiza „Shift-share“, input-output analiza, lokacioni kvocijent, tehnike optimizacije, analiza troškova i koristi, i dr. Naravno, metode i tehnike moraju biti pogodno prilagođene predmetu i okolnostima istraživanja, jer nisu sve jednako pogodne u svim situacijama. Empirijsko iskustvo je ogromno, naročito u slučaju istraživanja tradicionalne regionalne politike, koja se zasniva na primeni

alokativnih odnosno distributivnih instrumenata i mera i gde se računa na veći ili manji značaj procesa koncentracije odnosno polarizacije stanovništva i aktivnosti u nekim područjima, kao i na marginalizaciju drugih područja.

Mahoni (Mahoney, 2006) ukazuje da primena komparativnih metodologija podrazumeva istraživanja koja sadrže jasan cilj, osnovu, koncepte, merenja, procenu uzroka i izbor slučajeva.

Dokazivanje je jedna od značajnih naučnih metoda u kojoj su uključene skoro sve metode i postupci: analiza i sinteza, generalizacija i specijalizacija, indukcija i dedukcija, apstrakcija, kognicija i konkretizacija. Svrha dokazivanja je utvrđivanje tačnosti i pouzdanosti komparativne ili druge spoznaje.

2.2. Osnovna obeležja primenjenih metoda kvantitativne komparativne analize

U kvantitativnoj komparativnoj analizi regionalne konkurentnosti i prostorne koncentracije industrije u Podunavlju i u Beogradskom regionu (ranga NUTS 2) primenjene su tri metode: 1) »Spajder« tehnika (uz podršku osam dostupnih regionalnih indikatora); 2) analiza »Shift-share« (dva oblika-opšti i skraćeni); i 3) lokacijski kvocijent (za dinamičko poređenje teritorijalne koncentracije, prostorne fragmentacije i funkcijske specijalizacije analiziranih regiona).

2.2.1. Osnovne naznake o metodi „Spajder“

Metoda „Spajder“ je analitičko oruđe koje se koristi za poređenje i vizualizaciju relativnih prednosti i nedostataka određene teritorije ili različitih scenarija razvoja zasnovanih na mnoštvu faktora (Deakin et al., 2007). Metoda je sredstvo za predstavljanje većih prostora, ili različitih razvojnih opcija, i omogućava evaluaciju predloženih politika razvoja. Najčešća i najšira je upotreba ove metode u analizama scenarija regionalnog razvoja, transporta i metropolskih područja (Bruinsma et al., 2001), kao i u evaluaciji „hipotetičkih scenarija“ u planiranju i upravljanju prostorom. U korišćenju metoda, standardizuju se numerički podaci o svakom indikatoru,

nakon čega se mapiraju na osama, pri tom polazeći od unutrašnje ka spoljnoj ivici „pauka“/„radara“, pri čemu su najniže vrednosti prema centru preseka osa, dok su više vrednosti bliže spoljnoj ivici „pauka“. Apsolutne i relativne vrednosti podataka agregirane su na 10-bodovnoj skali (Zeković, 2009; Vujošević i dr., 2009).

Prvi korak obuhvata standardizaciju kvantitativnih podataka. Koriste se opšti podaci (površine, namene prostora, socioekonomski podaci, kao što su npr. stanovništvo, gustine naseljenosti, ne/zaposlenost, BDP i dr.), kao i izvedeni podaci o faktorima (pokazateljima). Nakon toga, u drugom koraku, standardizovane vrednosti prikazuju se preko decila na „paukovoju“ skali za svaki faktor (indikator), uključujući i njihovu vizualizaciju. Ova metoda, pored toga što olakšava proces donošenja odluka za složena pitanja planiranja prostornog razvoja i omogućava definisanje mera i politika za razne razvojne opcije, ima i izuzetno veliki značaj za poređenje različitih (regionalnih) prostornih celina. Metoda ima znatan komunikacijski potencijal, sve važniji u planiranju, jer su uporedna analiza, evaluacija i vizualizacija mogućnih opcija pomoću „Spajdera“ pogodna za javnu raspravu sa raznim učesnicima (akterima), kao priprema za odlučivanje o pitanjima regionalnog planiranja razvoja i regionalnih prostorno-planskih politika.

Indikatori za praćenje regionalnog razvoja

Indikatorima treba adekvatno izraziti tendenciju (kretanje) neke varijable u određenom periodu, bilo u kvantitativnom ili u kvalitativnom prikazu, ili kombinovano (u slučaju samo delimično merljivih fenomena). Kada je reč o indikatorima koji se koriste za tzv. „ocenu performanse“, tada treba uspostaviti vezu između veličine indikatora i rezultata određene politike (npr. stepena ostvarivanja ciljeva). U komparativnoj analizi regionalnog razvoja, po svojoj analitičkoj strukturi indikatori treba da budu takvi da na razumljiv i opšte prihvaćen način izraze ono što je predmet poređenja, a što će omogućiti njihovo korišćenje („kompatibilnost“) i u međunarodnim relacijama.

Kako je to neko već odavno rekao: „Indikatori su preplavili ekspertsku scenu“, pa se u literaturi može naći mnoštvo podela i definicija indikatora, u raznim oblastima i za razna pitanja. Za naše istraživanje

najrelevantniji su indikatori koji su razvijeni u okviru ili za potrebe izrade sledećih evropskih dokumenata: *Evropa 2020*; *Lisabonska strategija*; i informaciono-istraživački projekt *ESPON* (kao široka informatička podrška novim evropskim i nacionalnim politikama u oblasti teritorijalnog i s njim povezanog razvoja). Postoji opšti dogovor da svaka država i njena sastavna regionalna područja, izaberu one indikatore koji najviše odgovaraju njihovim prilikama (razvojnem stanju, ciljevima, politikama itd.), pri čemu se naporedo radi na skupovima zajedničkih indikatora, upravo zbog potrebe komparativnih merenja i poređenja. U Srbiji ovakvi indikatori još uvek nisu celovito definisani, čak ni na nacionalnom nivou. *Program implementacije Prostornog plana Republike Srbije* (2011) predviđa periodično izveštavanje o ostvarivanju Prostornog plana na osnovu indikatora prostornog razvoja preko kojih se meri ostvarivanje ciljeva prostornog razvoja utvrđenih državnim planom. U PPRS je predloženo 106 indikatora za pojedinačne tematske oblasti. Za izveštavanje o stanju korišćenja, uređenja i organizacije prostora u programskom periodu do 2014. godine *Program implementacije Prostornog plana Republike Srbije* (2011) predlaže sužavanje inicijalne liste na ukupno 33 indikatora kojima se meri realizacija glavnih i operativnih ciljeva radi praćenja ostvarivanja PPRS. Realizacija strateških prioriteta se prati kroz godišnje izveštaje o ostvarivanju PPRS i o stanju prostornog razvoja. Praćenje (monitoring) dinamike realizacije će doprineti ocenjivanju i preispitivanju planskih rešenja uz podršku pokazatelja i informacionog sistema. Prvi godišnji izveštaj za 2011. godinu izrađen je marta 2012. godine.

U Programu implementacije PPRS nije predviđena primena metodologija evaluacije, implementacije i praćenja strateških projekata uz primenu indikatora (Zeković, 2011; Zeković, Hadžić, 2012). S obzirom da je implementacija jedna od faza strateških projekata, potrebno je da se omogući povezanost realizacije i praćenja projekata barem preko indikatora.

Zbog toga su potrebna metodološka poboljšanja sistema koja bi trebalo da omoguće izbegavanje tipičnih grešaka, među kojima su najčešće ponavljane sledeće: a) nejasno definisani osnovni pojmovi (ciljevi, rezultati/ishodi, uticaji i dr.); b) nedovoljna pažnja koja se posvećuje indikatorima, odnosno odlaganje njihovog definisanja (npr. tek nakon usvajanja dokumenta čiji sastavni deo treba da budu); c) nepostojanje metodoloških principa, standarda i pravila za indikatore koji su postavljeni od spoljnih aktera, odnosno koji nisu dovoljno „interiorizovani“;

d) nerazvijenost sistema tzv. „kontekstualnih indikatora“, tj. onih koji treba da ukažu na neke parametre iz nacionalnog ili regionalnog konteksta, kao i na njihov uticaj, ili na indikatore koji treba da sintezno prikažu snage, slabosti, mogućnosti i ograničenja datih „mesta“ (tj. regionalnih i lokalnih područja itd.), bilo u delu ishoda, odnosno rezultata, ili u delu njihovog monitoringa i evaluacije; i e) nepostojanje metodoloških postupaka koji bi omogućavali analitičko razdvajanje praćenja i evaluacije uspešnih i neuspešnih rezultata/ishoda određene politike (npr. merenja *sigma* i *beta* regionalne konvergencije ili divergencije preko standardne devijacije logaritma regionalnog BDP p.c. – videti Barro and Sala Martin, 1995).

Prema dokumentu *Evropa 2020*, osnovni indikatori regionalnog razvoja su definisani kroz dve grupe (EC, 2011), kao indikatori praćenja regionalnog razvoja (u skladu sa usvojenim ciljevima) i indikatori održivog regionalnog razvoja (Tabela 1), što je od značaja i za komparativnu analizu Podunavlja.

Tabela 1. Indikatori praćenja regionalnog razvoja (EC, 2011)

Ciljevi	Indikatori
75% stanovništva starosti 20-64 godine trebalo bi da bude zaposleno	Stopa zaposlenosti po polovima, u starosnoj grupi 20-64 godina
3% BDP EU treba da bude investirano u istraživanja i razvoj	Bruto domaća ulaganja u istraživanje i razvoj
Smanjenje emisije gasova staklene bašte za 20% u odnosu na 1990.	Smanjenje emisije gasova staklene bašte, bazna godina 1990.
Povećanje udela neobnovljivih energetske izvora u finalnoj potrošnji energije na 20%	Udeo neobnovljivih energetske izvora u bruto finalnoj potrošnji energije
Rast energetske efikasnosti 20%	Energetska intenzivnost ekonomije (približan indikator je „energetska štednja“, što je još u pripremi)
Udeo lica koja rano napuštaju školu treba da bude ispod 10%, a najmanje 40% stanovnika starosti 30-34 godine treba da ima visoko ili ekvivalentno obrazovanje	Broj lica koja rano napuštaju obrazovanje i obuku (prema polovima) Broj visoko obrazovanih (po polu, za starosnu grupu 30-34 godine)

Ciljevi	Indikatori
Smanjenje siromaštva, sa ciljem da se smanji broj siromašnih i onih sa rizikom od siromaštva ili isključenosti za najmanje 20 miliona ljudi	Stanovništvo u riziku od siromaštva ili isključenja, što objedinjava tri pod-indikatora: a) lica koja žive u domaćinstvima sa veoma niskim intenzitetom rada; b) lica u riziku od siromaštva (nakon primanja socijalnih transfera); i c) ozbiljno materijalno ugrožena lica

Grupa tzv. lisabonskih indikatora je manja i sadrži osnovne pokazatelje svrstane prema sledećim oblastima: a) opšta ekonomska osnova (BDP per capita, produktivnost rada po zaposlenom); b) inovacije i istraživanja (osobe starosti 20-24 godine koje su završile srednju školu, po polovima, i udeo izdvajanja za razvoj i istraživanja u BDP); c) ekonomske reforme (komparativni nivo cena, i poslovna sredina i ambijent); d) zapošljavanje (stopa zaposlenosti, po polovima, i stopa zaposlenosti starijih radnika, po polovima); e) socijalna kohezija (stopa populacije u riziku od siromaštva, način primanja socijalnih transfera, po polovima, stopa dugoročne nezaposlenosti, po polovima, i disperzija regionalne stope zaposlenosti, po polovima); f) životna sredina (emisije „gasova zelene bašte“, baza Kjoto godina, energetska intenzivnost ekonomije, i obim saobraćajnog transporta u odnosu na BDP).

U odnosu na gornje grupe, u okviru projekta ESPON razvijeno je nekoliko stotina indikatora i podindikatora, koji se veoma različito primenjuju u raznim zemljama. Budući da Srbija još uvek nije uključena u ovaj projekat, u njoj nema ni sistematske primene indikatora iz ovog sistema informatičke podrške.

2.2.2. Analiza „Shift-share“

Analiza „Shift-share“ (analiza „promena udela“) je jednostavna široko primenjivana analitička tehnika, koja se koristi za retrospektivno dekomponovanje promena u zapošljavanju u različitim područjima ili regionima. Cilj ove analize jeste identifikacija promena u sektoru industrije, ili drugih delatnosti, uz naporedo razmatranje komparativnih prednosti u određenom području (regionu), bez obzira da li se radi o rastu ili o padu

zaposlenosti i broja stanovnika. Obično se primenjuje na poljoprivredu, industrijsku proizvodnju i uslužne delatnosti, što treba da ukaže na konkurentske prednosti, a ređe i na lokacijske pogodnosti regiona (područja). Barf i Najt (Barff, Knight, 1988) ukazuju da analiza „Shift-share“ ima više varijeteta i da se u praksi, pored opšteg oblika, često koristi skraćeni oblik analize „Shift-share“, kao i dinamička analiza „Shift-share“.

Prema opštem obliku analize, ukupna zaposlenost u regionalnom području je e , dok je u i^{th} aktivnosti regiona e_i (e_i^t i e_i^{t+n}). U izračunavanje se uključuje širi okvir referentnog područja (države), gde je ukupan broj zaposlenih E (E^t i E^{t+n}) sa zaposlenošću u i^{th} aktivnosti E_i (E_i^t i E_i^{t+n}). Jedna od pretpostavki (i ograničenja) od koje se polazi u primeni analize „Shift-share“ jeste da je veće referentno područje (na primer, država) zatvoren ekonomski sistem. Ova analiza zasniva se na rastu/padu zaposlenosti u i^{th} aktivnosti regionalnog područja, koje je funkcija: a) regionalnog udela u nacionalnom rastu; b) miksa promena u samim aktivnostima; i c) pomeranja i promena aktivnosti u regionalnom području (Stevens, Moore, 1980). Promene o kojima je reč, u vremenskom intervalu od t do $t+n$, izražavaju se sledećom formulom:

$$e_i^{t+n} - e_i^t = \text{share change} + \text{mix change} + \text{shift change},$$

odnosno,

$$e_i^{t+n} - e_i^t = e_i^t \left[\frac{E^{t+n}}{E^t} - 1 \right] + e_i^t \left[\frac{E_i^{t+n}}{E_i^t} - \frac{E^{t+n}}{E^t} \right] + e_i^t \left[\frac{e_i^{t+n}}{e_i^t} - \frac{E_i^{t+n}}{E_i^t} \right]$$

Smisao ove analize sastoji se u tome da se utvrdi doprinos svake komponente regionalnom ili lokalnom ekonomskom rastu, kroz formulu $SS = NS + IM + RS$, gde je SS „shift-share“, tj. udeo promena, NS je udeo promena na nacionalnom nivou, IM je udeo industrijske strukture, a RS obuhvata regionalne promene.

Prema drugom obliku ove analize, jednačine za komponente se razlikuju, osim za utvrđivanje treće komponente, odnosno, regionalnog udela u ostvarenom regionalnom rastu privrede (Stevens, Moore, 1980):

$$NS_{local}^{t-1} \cdot N^t / N^{t-1}$$

$$IM ({}_i\text{local}^{t-1} \cdot {}_iN^t / {}_iN^{t-1}) - NS$$

$$RS {}_i\text{local}^{t-1} \cdot ({}_i\text{local}^t / {}_i\text{local}^{t-1} - {}_iN^t / {}_iN^{t-1}), \text{ gde su}$$

${}_i\text{local}^{t-1}$ - broj lokalnih radnih mesta u industriji (i) na početku analize periodu (t-1)

${}_i\text{local}^t$ - broj lokalnih radnih mesta u industriji (i) na kraju perioda analize (t)

N^{t-1} - ukupan broj radnih mesta u državi na početku analize perioda(t-1)

N^t - ukupan broj radnih mesta u državi na kraju analiziranog perioda (t)

${}_iN^{t-1}$ - broj radnih mesta, na nacionalnom nivou, u industriji (i) na početku analiziranog perioda (t-1)

${}_iN^t$ - broj radnih mesta, na nacionalnom nivou u industriji (i) na kraju analiziranog perioda (t)

$$NS {}_i\text{local}^{t-1} \cdot N^t / N^{t-1}$$

$$IM ({}_i\text{local}^{t-1} \cdot {}_iN^t / {}_iN^{t-1}) - NS$$

$$RS {}_i\text{local}^{t-1} \cdot ({}_i\text{local}^t / {}_i\text{local}^{t-1} - {}_iN^t / {}_iN^{t-1}).$$

Komponentom „nacionalni udeo“ (NS) izražava se koliko je ukupno zaposlenih u regionalnoj/lokalnoj oblasti povećano zbog rasta nacionalne ekonomije u analiziranom periodu. Komponenta „industrijski (strukturni) miks“ (IM) identifikuje brzinu rasta industrijskih sektora u regionalnoj/lokalnoj oblasti, na osnovu nacionalne stope rasta za pojedinačne industrijske sektore. Komponenta „regionalna promena/pomak“ (RS), ili *konkurentski efekat*, možda je najvažnija među komponentama. Ona ukazuje na potencijal i ulogu vodećih i zaostajućih industrija regionalnog/lokalnog područja. Konkretno, konkurentski efekat poredi stopu rasta regionalnog/lokalnog područja u sektoru industrije sa stopom rasta za taj isti sektor na državnom nivou. Vodeća industrija je ona u kojoj regionalna/lokalna oblast ima veću stopu rasta u odnosu na stopu rasta industrije u državi. Ova tehnika se može koristiti za identifikaciju regionalne/lokalne ekonomske konkurentnosti industrije. Konkurentne industrije su definisane kao one koje nadmašuju njihove konkurente na nacionalnom nivou.

Prednosti analize "Shift-share" su u tome što koristi jednostavan način za dekomponovanje teritorijalnih/regionalnih razlika u ekonomskom ili sektorskom rastu primenom analize tri komponente rasta (zaposlenosti, produktivnosti): 1) *strukturne*, 2) *konkurentске/sektorske* i 3) *alokativne/distributivne*, na šta je među prvima ukazao Esteban (1972). Nešto kasnije on koriguje regionalni rast na tri komponente: a) strukturnu, b) diferencijalnu/prema različitosti i c) alokativnu komponentu (Esteban, 1999), pokazujući da ova tehnika pruža jednostavan i direktan pristup za izvođenje udela nacionalnog i industrijskog doprinosa iz regionalnog ili lokalnog rasta, nudeći jednostavno i pouzdano dekomponovanje regionalnih razlika, sa stanovišta poređenja zapošljavanja i produktivnosti rada u odnosu na nacionalni prosek. Tehnika "Shift-share" ukazuje na kompetitivni/konkurentski efekat regiona i na njegove alokativne komponente u dekomponovanju zapošljavanja i produktivnosti rada, pre svega kao refleksiju regionalnih/lokalnih uslova i potencijala („tvrdog“ i „mekog“ teritorijalnog kapitala).

Ova analiza ne iziskuje znatnije i složenije podatke, a moguće ju je poboljšati uvođenjem računa verovatnoće (tzv. probabilističkog ocenjivanja i predviđanja) i regresione analize. U praksi se koriste i drugi oblici regionalne industrijsko-privredne analize, kao što su: ekonometrijsko modelovanje, input-output analize, metod lokacionog kvocijenta...

Od samih početaka njene primene, analiza „Shift-share“ kritikovana je, i to po više osnova. Naročito je ukazivano da ona ne pruža jasnu sliku regionalne i nacionalne ekonomije, iako su njeni rezultati zasnovani na korišćenju dugoročnih serija podataka. Jedna od kritika analize „Shift-share“ je da previše naglašava značaj inicijalnih resursa analiziranog područja, te da ne poseduje analitičku moć na osnovu koje bi se moglo više saznati o njegovim ukupnim komparativnim i lokacijskim prednostima. U ovoj analizi ne uzimaju se u obzir drugi faktori, kao što su, npr. otvorenost nacionalne ekonomije (računa se na zatvoreni sistem), uticaj poslovnih i investicionih ciklusa, uticaj komparativnih prednosti, razlike u razvojnim potencijalima koje nastaju kao posledica trgovine (industrijskim robama), strukturne razlike između regionalne i nacionalne ekonomije, uticaj institucionalno-organizacionih rešenja itd. Stoga, budući da je ova tehnika u osnovi jedno deskriptivno sredstvo, trebalo bi je koristiti naporedo sa drugim vrstama tehnika pomoću kojih je moguće oceniti regionalne ekonomske i prostorne

potencijale, ili ukupan teritorijalni kapital jednog područja. Ali, čak i ako se koristi samo u svom rudimentarnom obliku, ona može biti veoma korisna, naime, za sticanje tzv. „prvog i grubog“ („quick and dirty“) uvida u odnos nacionalnog i industrijskog doprinosa regionalnom ili lokalnom rastu, i to na jednostavan i direktan način. Osim toga, ova vrsta analize je korisna i za preliminarno određivanje i, možda, potonji izbor, onih industrijskih aktivnosti koje imaju najveći potencijal i konkurentnost za budući rast područja.

2.2.3. Lokacijski kvocijent

Lokacijski kvocijent (LQ) je, inače široko korišćena, analiza ekonomske baze, kao i merilo za određivanje prostornog razmeštaja pojedinačnih grana (najčešće industrije), tj. stepena prostorne koncentracije delatnosti jednog područja u odnosu na širu prostornu celinu. Lokacijski kvocijent je relativno pouzdan metod za ocenu stepena prostorne koncentracije industrije. Pomoću njega, razvijenost industrije meri se u odnosu na broj stanovnika, ili u odnosu na broj ukupno zaposlenih osoba na datom području. Ako se ocenjuje i produktivnost industrije, onda se uzima i varijabla „BDP po zaposlenom“. Uz to, primenom ove tehnike mogu se steći i određena znanja o dostignutom nivou specijalizacije industrije. Numerička vrednost ovog pokazatelja služi i kao osnova za tipologiju i klasifikaciju regionalnog područja u odnosu na nacionalni nivo, pri čemu prosečna vrednost $LQ=1$ označava prosečnu razvijenost industrije. Veće vrednosti od $LQ>1$ označavaju da se radi o razvijenim područjima, kao i o tome da je u tim područjima ostvarena specijalizacija u proizvodnji, dok $LQ<1$ ukazuje na slabu industrijsku razvijenost i razmeštaj industrije. Osnovni obrazac za njegovo izračunavanje je sledeći:

$$e_i / e \quad e_i / e$$

Lokacijski kvocijent (LQ) =-----, ili LQ =-----

(tzv. Balassa indeks, prema Ballassa, 1965)

$$E_i / E_s / S$$

gde je e_i broj zaposlenih u industriji regiona, e je broj ukupno zaposlenih u regionu, E_i je broj zaposlenih u industriji države, E je ukupna zaposlenost u državi, s je broj stanovnika regiona, a S je broj stanovnika države (Krešić, 1981; Vresk, 1980). Balassa indeks se često koristi u oblasti međunarodne trgovine, i to za izračunavanje relativne prednosti, ili nedostataka neke zemlje, prema određenoj klasi roba i usluga.

Lokacijski kvocijenti omogućavaju izradu tipologije i klasifikacije područja (opština, regiona i dr.) prema relativnoj industrijskoj razvijenosti. Prema nivou specijalizacije u određenom vremenskom preseku, regioni se dele na (Puljiz, 2009): a) visoko specijalizovane ($LQ_t > 1,25$) ; b) prosečno specijalizovane ($0,75 < LQ_t < 1,25$) ; i c) nisko specijalizovane ($LQ_t < 0,75$), gde t označava analiziranu godinu.

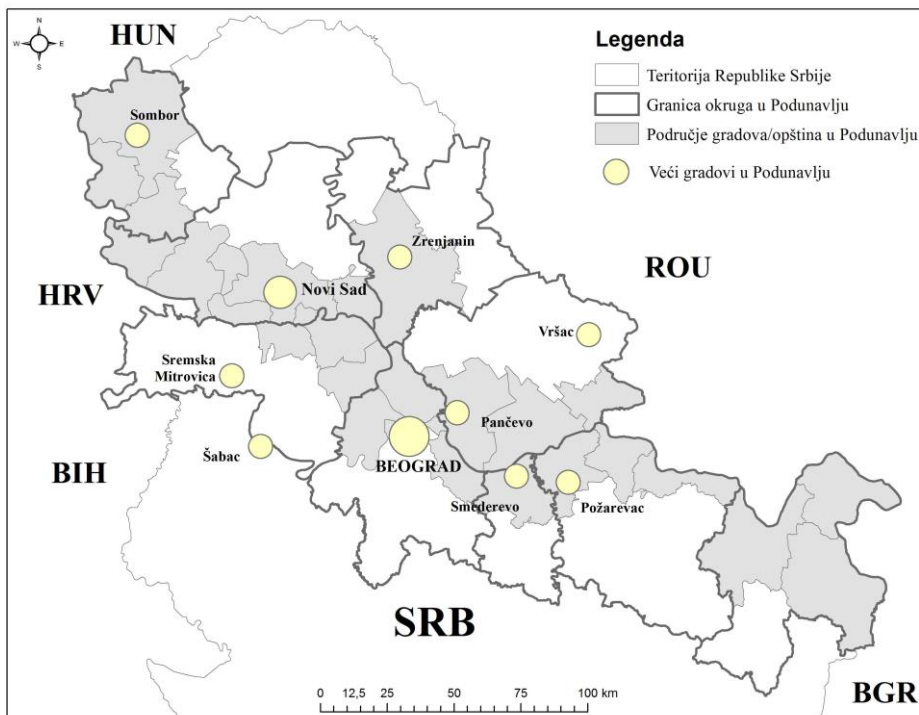
Računanje LQ predstavlja jednostavan način za ocenu sektora u kojima pojedinačno područje ili region imaju komparativne prednosti. Ako se primeni i dinamička analiza LQ, mogu se dobiti i dodatne informacije o mogućnosti da pojedinačno područje (opština, region itd.) sačuva ili poveća svoje komparativne prednosti u pojedinim sektorima. Podaci o promeni LQ omogućavaju ocenu vremenskog rasporeda specijalizacije po sektorima (za izabrano područje). Ukoliko je kod pojedinačnih regiona u određenom periodu zabeležen rast LQ u sektorima sa visokim stepenom specijalizacije, onda se takvi sektori mogu smatrati potencijalnim izvorima regionalne konkurentnosti (Rosić, 1980). Prema dinamičkoj oceni specijalizacije, regioni se dele na (Puljiz, 2009): a) regione sa rastom specijalizacije ($LQ_t - LQ_{t-1} > 0,1$); b) regione sa stagnacijom specijalizacije ($-0,1 < LQ_t - LQ_{t-1} < 0,1$); i c) regione sa padom specijalizacije ($LQ_t - LQ_{t-1} < -0,1$). Za ocenu nivoa produktivnosti, kao opšteg indikatora konkurentnosti pojedinačnog sektora i pojedinačnog područja, uzima se produktivnost pojedinačnog sektora u regionu u odnosu na prosečnu produktivnost tog sektora na nacionalnom nivou.

Prema jednoj od varijanti (oblika) tehnike lokacionog kvocijenta (LQ), uzima se da je ovaj pokazatelj jednak obimu proizvodnje određene industrije u manjem području s potrošnjom određene industrije u ovom području. Vrednost $LQ=1$ označava karakter „lokalnog dobra“ industrije, dok rast njegove vrednosti preko 1 ($LQ > 1$) ukazuje da se radi o više „izvoznom“ dobru, odnosno o proizvodima koji se prodaju i koriste izvan regionalnog područja.

U nastavku su prikazani empirijski rezultati poređenja nivoa regionalne razvijenosti, konkurentnosti i prostorne koncentracije i fragmentacije u Podunavlju i regionu Beograda dobijeni primenom nekoliko kvantitativnih metoda regionalne komparativne analize.

3. REZULTATI I DISKUSIJA KVANTITATIVNE KOMPARATIVNE ANALIZE REGIONALNE RAZVIJENOSTI I KONKURENTNOSTI PODUNAVLJA I REGIONA BEOGRADA

Za potrebe ovog istraživanja, smatra se da region Podunavlja obuhvata 24 opštine uz koridor VII, odnosno obuhvata teritoriju sedam gradova: Beograd, Novi Sad, Sombor, Zrenjanin, Pančevo, Smederevo, Požarevac, i 17 opština: Apatin, Odžaci, Bač, Bačka Palanka, Beočin, Sremski Karlovci, Bački Petrovac, Inđija, Titel, Stara Pazova, Kovin, Bela Crkva, Veliko Gradište, Golubac, Majdanpek, Kladovo i Negotin (Karta 1).

Karta 1 – Region Podunavlja (izvor: dokumentacija Prostornog plana područja posebne namene međunarodnog vodnog puta E 80 - Dunav (Panevropski koridor VII)).

Region Beograda obuhvata 17 opština: Barajevo, Voždovac, Vračar, Grocka, Zemun, Zvezdara, Lazarevac, Mladenovac, Novi Beograd, Obrenovac, Palilula, Rakovica, Savski Venac, Sopot, Stari Grad, Surčin i Čukarica.

3.1. Komparativni prikaz nivoa regionalne razvijenosti

Do sada su u analiziranim područjima ostvarene velike i svestrane razvojne promene u: socioekonomskoj strukturi stanovništva, privrednoj i teritorijalnoj strukturi, intenznom rastu društvenog bruto proizvoda, narodnog dohotka i zaposlenosti, i porastu životnog standarda. Uprkos snažnom procesu deindustrijalizacije u periodu 1990-2014, industrija je ostala vodeća oblast privređivanja, sa dominantnom ulogom u formiranju društvenog proizvoda, u zaposlenosti i u investicionim ulaganjima, i to u oba analizirana regiona.

Ocena dostignutog nivoa regionalne razvijenosti regiona Podunavlja - opština uz koridor VII i regiona Beograda zasnovana je na komparativnoj analizi osnovnih sintetskih pokazatelja, a prema dostupnim podacima na regionalnom nivou u periodu od 2011. do 2013.godine (Tabela 2). Korišćeni su sledeći pokazatelji: stopa ukupne zaposlenosti, BDP per capita, ekonomska intenzivnost/efikasnost teritorije (iskazano kao BDP/km²), nivo industrijalizacije, stopa nezaposlenosti, investicije po stanovniku, udeo stanovništva sa visokim i višim obrazovanjem i neto zarade po zaposlenom.

Tabela 2. Komparativni pregled nivoa regionalne razvijenosti i konkurentnosti

Indikatori	Beograd	Podunavlje	Beograd (RS=100)	Podunavlje (RS=100)
BDP per capita (u €)	4.322	3.799	158,4	139,2
BDP/km2 (u 000 €)	2.154	698,5	937,7	304,1
Stopa zaposl. (% zaposl. u radno spos. stan, 2012)	49,07	43,77	139,56	124,48
Nivo industrijalizacije 2012. (u %)	3,69	4,2	85,2	96,99
Stopa nezaposlenosti (% nezaposl. u rad. spos. Stanov., 31.12.2011)	8,4	10,6	55,85	70,47
Stopa nezaposlenosti (% nezaposl. u ekonom.aktivn. stanovništvu 31.12.2011)	13,43	19,98	54,02	80,37
Investicije po stanovniku (u 000 din, 2011)	142,61	115,61	207,85	168,5
% stanovništva sa visokim i višim obrazov. 2011.	23,91	19,36	171,76	139,08
Neto zarade po zaposl. (u din, april 2013)	57.149	52.318	122,82	112,43

Izvor: proračun autora na osnovu podataka RZS, *Popisa stanovništva i stanova RS 2011.* i drugih izvora

Nadprosečan nivo BDP po stanovniku ostvarilo je beogradsko područje (158,4% proseka Srbije), kao i Podunavlje (139,2% proseka Srbije).

Prema indikatoru ekonomske intenzivnosti/efikasnosti teritorije, iskazano kao BDP/km2, beogradsko područje i Podunavlje pripadaju grupi najproduktivnijih područja u Srbiji, sa vrednostima pokazatelja od 937,7% proseka Srbije i 304,1% proseka Srbije, respektivno.

Komparativne i konkurentske prednosti beogradskog područja ogledaju se i u visokoj stopi zaposlenosti u populaciji radno sposobnog stanovništva u odnosu na republički prosek (139,6%). Visoku stopu zaposlenosti u odnosu na republički prosek ima i koridor Podunavlja (124,5%).

Kada se uzme u obzir da su velika područja ostala izvan značajnijeg dometa procesa industrijalizacije (nedovoljno razvijena, devastirana, pogranična područja) i da su u periodu tranzicijske transformacije i globalne ekonomske i finansijske krize posebno pod pritiskom sektori industrijske proizvodnje (prerađivačka industrija, eksploatacija sirovina i dr.) onda ne iznenađuju podaci o ukupnoj relativnoj slaboj razvijenosti, niskoj konkurentnosti i neuspešnosti ove delatnosti. Ipak, podprosečan nivo industrijalizacije meren učešćem industrijske zaposlenosti u odnosu na ukupno stanovništvo beleže komparativna područja Beograda (85,2%) i Podunavlja (96,99%). Podprosečan nivo industrijalizacije beogradskog regiona objašnjava se znatno većim udelom sektora usluga u privrednoj strukturi, kao i slabijim efektima privatizacije preduzeća.

Region Beograda i Podunavlje imaju natprosečnu zaposlenost (13,4% i 19,98%, respektivno). Republička stopa nezaposlenosti je u porastu (24,86% u 2012.godini, 16,6% u 2010.godini, 14,6% u 2007.godini) kao posledica složenih kontekstualnih razvojnih faktora i uticaja svetske ekonomske i finansijske krize. Analogne nalaze pokazuje i stopa nezaposlenosti merena u odnosu na radno sposobno (ekonomski aktivno) stanovništvo (Tabela 2).

Slični relativni odnosi među regionima prisutni su i prema investicijama po stanovniku i udelu visokoobrazovanog stanovništva u ukupnom stanovništvu. Nivo investicione aktivnosti bio je nedovoljan za brži rast privredne konkurentnosti. Najveći deo investicija usmeren je na područje beogradskog regiona (48% u 2011.godini), odnosno ukupno 69,35% u Podunavlju (uključujući Region Beograda). Ovakav obrazac u pogledu relativnog nivoa teritorijalne distribucije investicija evidentan je od 2001.godine do 2011.godine.

Struktura stanovništva prema školskoj spremi, posebno udeo kadra višeg i visokog obrazovanja je izuzetno indikativan pokazatelj dostignutog nivoa regionalne razvijenosti. Prema podacima *Popisa stanovništva i stanova u Republici Srbiji, 2011*, udeo stanovništva sa višim i visokim obrazovanjem

na republičkom nivou je 13,92%. Region Beograda ima najveće učešće ovog obrazovnog kontingenta (23,91%), dok Podunavlje ima 19,36%.

Dugoročno, najveći nivo neto zarada po zaposlenom ostvaruje se na beogradskom području. Prema podacima iz aprila 2013.godine neto zarade u Beogradu čine 122,8% republičkog proseka, u Podunavlju 112,4% (videti Tabelu 2).

3.1.1. Regionalna analiza „Shift share“ (za period 1990-2012)

Za regione Podunavlja i Beograda koji su predmet poređenja i evaluacije, u analizi su primenjena oba oblika analize „Shift-share“, tj. opšta formula i skraćeni metod, za period od 1990. do 2012. godine. Komparativna analiza pokazuje da je u svim analiziranim područjima najveći doprinos padu industrijske zaposlenosti imala konstelacija i struktura slabo konkurentne i neprilagođene industrijske proizvodnje, potom uticaj opštih faktora nacionalnog kretanja privrednog rasta. U slučaju regiona Podunavlja i beogradskog područja, povoljni regionalni uslovi su pozitivno uticali na ostvarenje veće industrijske zaposlenosti, odnosno, na sprečavanje većeg pada u industrijskoj zaposlenosti, nego što bi bilo ostvareno prema dinamici nacionalnog rasta/pada.

U nastavku su prikazani empirijski rezultati, kratka diskusija rezultata i komparativni prikaz nalaza za izabrana regionalna područja.

a) Rezultati i diskusija analize za područje Podunavlja (Koridor VII)

Primena oba oblika analize „Shift-share“, tj. opšteg i skraćenog, u utvrđivanju uloge i doprinosa pojedinačnih komponenti u regionalnom rastu privrede u odnosu na nacionalni nivo pokazala je jednake rezultate. Zbog intenzivne deindustrijalizacije, u Podunavlju je evidentan najveći nepovoljan uticaj promene industrijske strukture, uz nešto manji nepovoljni uticaj nacionalnih komponenti, dok su jedino uticaji regionalnih faktora imali pozitivan doprinos u privrednim kretanjima ovog područja. Industrijska struktura je veoma snažno uticala na opadanje industrijske i ukupne zaposlenosti Podunavlja. Ocenjuje se da je u periodu od 1990. do 2012. godine industrijski sektor u ovom regionu opadao po istoj stopi kao i industrijski sektor u Srbiji, region bi izgubio 120.599 radnih mesta. Da se proizvodni sektor u regionu menjao po istoj stopi kao ukupna nacionalna

ekonomija, to bi broj radnih mesta u regionu smanjilo za 104.350. Razlika u ovim ciframa, u odnosu na stvarnu promenu zaposlenja u industrijskoj zaposlenosti u Podunavlju, ukazuje na to da je ovaj region natprosečno konkurentan u odnosu na prosek Srbije (izgubljeno je 24.357 radnih mesta manje, nego što je proračun hipotetičkog gubitka). Naime, regionalni uslovi imali su povoljan uticaj na kretanje ukupne i industrijske zaposlenosti, pa je, nakon svega, u industriji ostalo da radi pomenutih 24.357 ljudi više.

Empirijski rezultati, koji su dobijeni primenom opšte formule (oblika) analize „Shift-share“, prikazani su u nastavku.

Kako je

$$e_i^{t+n} - e_i^t = e_i^t \left[\frac{E^{t+n}}{E^t} - 1 \right] + e_i^t \left[\frac{E_i^{t+n}}{E_i^t} - \frac{E^{t+n}}{E^t} \right] + e_i^t \left[\frac{e_i^{t+n}}{e_i^t} - \frac{E_i^{t+n}}{E_i^t} \right]$$

onda su primenom konkretnih podataka u periodu od 1990. do 2012. godine za Podunavlje dobijeni sledeći rezultati:

$$e_i^{t+n} - e_i^t = 325.068 [1.727.048 / 2.543.558 - 1] + 325.068 [311.531 / 1.011.500 - 1.727.048/2.543.558] + 325.068 [124.475 / 325.068 - 311.531/1.011.500]$$

$$e_i^{t+n} - e_i^t = 325.068 (-0.3210112) + 325.068 (0.3079891 - 0.678989) + 325.068 (0.3829198 - 0.3079891)$$

$$e_i^{t+n} - e_i^t = -104.350,46 + 325.068 (-0,370999) + 325.068 (0,0749307)$$

$$e_i^{t+n} - e_i^t = -104.350,46 - 120.599,9 + 24.357,57$$

$$e_i^{t+n} - e_i^t = -200.592,86$$

Prema tome, ključnu ulogu u promenama privrednog/industrijskog rasta na području Podunavlja imala je regionalna komponenta:

$$SS = NS + IM + RS$$

$$SS = -104.350,46 - 120.599,9 + 24.357,57$$

$$SS = -200.592,86$$

$$-0,200592 = -0,104350 - 0,120599 + 0,024357$$

Stvarni SS	NS	IM	RS
------------	----	----	----

Analogno prethodnim rezultatima, primena skraćenog metoda, ukazuje na iste nalaze koji su prikazani u Tabeli 3.

Tabela 3. Rezultati primene skraćenog metoda analize „Shift-share“ za područje Podunavlja (Koridor VII)

	Industrijska zaposlenost u Srbiji	Ukupna zaposlenost u Srbiji
1990.	1.011.500	2.543.559
2012.	311.531	1.727.048
	Industrijska zaposlenost (Podunavlje)	Ukupna zaposlenost (Podunavlje)
1990.	325.068	1.010.509
2012.	124.475	898.789

Koraci	Obračun	Rezultat
1. % promene u ukupnoj zaposlenosti Srbije	$(1.727.048 - 2.543.559) / 2.543.559$	- 0,3210112
2. % promena u ukupnoj ekonomiji Srbije x početna godina u Regionu u industriji	$325.068 \times (-0,3210112)$	- 104.350,46 (nacionalni udeo/„share“)
3. % promena u industrijskoj zaposlenosti u Srbiji	$(311.531 - 1.011.500) / 1.011.500$	- 0,69201
4. % promena u industriji Srbije - % promene u Srbiji ukupno	$(-0,69201 - (-0,3210112))$	- 0,370999
5. razlika u % promene iz koraka 4 x početna godina u industriji regiona	$-0,370999 \times 325.068$	- 120.599,9 (industrijski udeo/„share“)
6. razlika između početne i poslednje godine u industriji regiona	$124.475 - 325.068$	- 200.593
7. korak 6 – korak 2 – Korak 5	$- 200.593 - (-104.350,46) - (-120.599,9)$	+24.357,36 Regionalni udeo („share“)

$$SS = - 104.350,46 - 120.599,9 + 24.357,36$$

b) Rezultati i diskusija analize za Beogradski region

Kao i u prethodnom slučaju, primenom obe metode, tj. opšte formule i skraćenog postupka, došlo se do jednakih rezultata. Zbog delovanja intenzivnog procesa deindustrijalizacije, region Beograda odlikuje znatan obim nepovoljnih uticaja industrijske strukture, uz manje nepovoljan uticaj nacionalnih komponenti. Industrijska konstelacija i faktori koji je određuju (u poređenju sa nacionalnim nivoom pada zaposlenosti u ovoj delatnosti i u privredi ukupno) uticali su na gubitak od 101.073 radnih mesta u ovoj delatnosti u periodu od 1990. do 2012.godine.

Industrijska struktura je veoma snažno uticala na opadanje industrijske i ukupne zaposlenosti na beogradskom području, gubitkom 60.268 zaposlenih u periodu od 1990. do 2012. godine. Naime, da je industrijski sektor u ovom regionu opadao po istoj stopi kao i industrijski sektor u Srbiji, region bi izgubio navedeni broj radnih mesta. Da se proizvodni sektor u regionu menjao po istoj stopi kao ukupna nacionalna ekonomija, to bi Beogradu oduzelo 52.148 radnih mesta. Razlika u ovim ciframa u odnosu na stvarnu promenu u industrijskoj zaposlenosti u Beogradu ukazuje na to da je ovaj region natprosečno konkurentan u odnosu na republički prosek (inače, hipotetički, gubitak bi iznosio 11.344 zaposlenih), s obzirom da je obim realno izgubljenih radnih mesta za toliko niži, upravo kao posledica povoljnih regionalnih uslova. Dejstvom izuzetno atraktivnih i pogodnih metropolskih faktora, ostvaren je pozitivan doprinos privrednim kretanjima ovog područja, mereno u odnosu na prosečnu republičku dinamiku rasta/pada zaposlenosti.

Primenom opšte metode analize, došlo se do sledećih konkretnih rezultata za Beogradski region:

$$e_i^{t+n} - e_i^t = e_i^t \left[\frac{E^{t+n}}{E^t} - 1 \right] + e_i^t \left[\frac{E_i^{t+n}}{E_i^t} - \frac{E^{t+n}}{E^t} \right] + e_i^t \left[\frac{e_i^{t+n}}{e_i^t} - \frac{E_i^{t+n}}{E_i^t} \right]$$

$$e_i^{t+n} - e_i^t = 162.450 [1.727.048 / 2.543.558 - 1] + 162.450 [311.531 / 1.011.500 - 1.727.048/2.543.558] + 162.450 [61.377/162.450 - 311.531/1.011.500]$$

$$e_i^{t+n} - e_i^t = 162.450 (-0.3210112) + 162.450 (0.3079891 - 0.678989) + 162.450 (0.3778208 - 0.3079891)$$

$$e_i^{t+n} - e_i^t = -52.148,3 + 162.450 (-0,3709999) + 162.450 (0,0698317)$$

$$e_i^{t+n} - e_i^t = -52.148,3 - 60.268,9 + 11.344,1$$

$$e_i^{t+n} - e_i^t = -101.073,1$$

Sumarno, rezultati pokazuju da je u periodu od 1990. do 2012. godine ključnu ulogu u promenama privrednog/industrijskog rasta na području Beograda imala regionalna komponenta:

$$SS = NS + IM + RS$$

$$SS = -52.148,3 - 60.268,9 + 11.344,1$$

$$SS = -101.073,1$$

$$-0,1010732 = -0,0521483 - 0,0602689 + 0,011344$$

$$\text{Stvarni SS} \quad \text{NS} \quad \text{IM} \quad \text{RS}$$

Rezultati koji su dobijeni po skraćenoj metodi prikazani su u Tabeli 4. i identični su nalazima dobijenim primenom opšte formule analize „Shift-share“.

Tabela 4. Rezultati primene skraćenog metoda za Beogradski region

	Industrijska zaposlenost u Srbiji	Ukupna zaposlenost u Srbiji
1990.	1.011.500	2.543.559
2012.	311.531	1.727.048
	Industrijska zaposlenost u Beogradskom regionu	Ukupna zaposlenost u Beogradskom regionu
1990.	162.450	606.078
2012.	61.377	566.807

Korak	Obračun	Rezultat
1. % promene u ukupnoj zaposlenosti Srbije	$(1.727.048 - 2.543.559) / 2.543.559$	- 0.3210112
2. % promena u ukupnoj ekonomiji Srbije x početna godina u Regionu u industriji	$162.450 \times (-0.32101)$	- 52.148,3 (nacionalni udeo/"share")
3. % promena u industrijskoj zaposlenosti u Srbiji	$(311.531 - 1.011.500) / 1.011.500$	- 0.6920108
4. % promena u industriji Srbije - % promene u Srbiji ukupno	$(-0.6920108 - (-0.3210112))$	- 0.3709996

Korak	Obračun	Rezultat
5. razlika u % promene iz koraka 4 x početna godina u industriji regiona	$-0.3709996 \times 162.450$	- 60.268,88 (industrijski udeo/"share")
6. razlika između početne i poslednje godine u industriji regiona	$61.377 - 162.450$	- 101.073
7. korak 6 – korak 2 – Korak 5	$- 101.073 - (- 52.148,3) - (- 60.268,8)$	+11.344,1 (regionalni udeo/"share")

$$SS = - 52.148,3 - 60.268,88 + 11.344,1$$

Uporedni rezultati empirijske analize ukazuju na intenzivan proces deindustrijalizacije u Podunavlju i u beogradskom području. Zabeležen je drastičan pad zaposlenosti i produžena industrijska recesija. Povoljni regionalni uslovi i teritorijalni kapital Podunavlja i Beograda, kao i bolji upravljačko-organizacioni instrumenti, doprineli su ublažavanju pada ukupne i industrijske zaposlenosti u ovim područjima, u odnosu na republički prosek. Uporedni pregled kvantitativnih rezultata analize „Shift-share“ ilustruje ove nalaze, što je prikazano u Tabeli 5. i 6., kao i na Grafikonu 1.

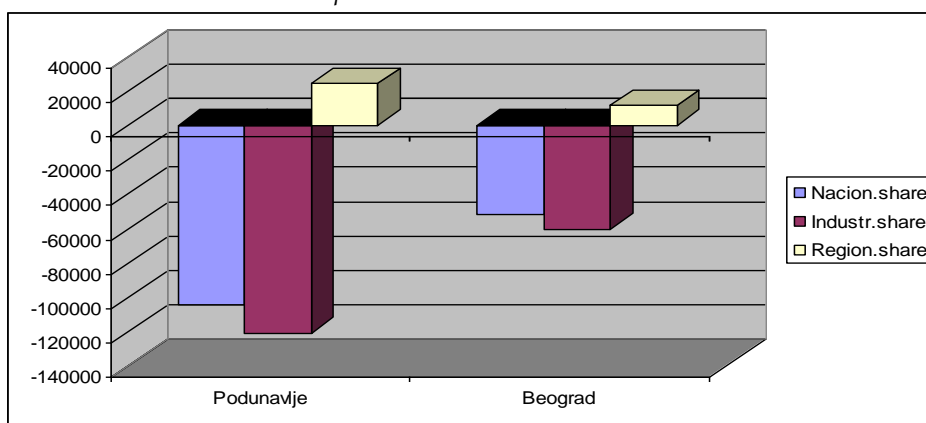
Tabela 5. Komparativni pregled rezultata analize „Shift-share“ na području Podunavlja i Beograda u periodu 1990-2012 (prema rezultatima oba primenjena oblika)

Okrug/region	SS	NS	IS/IM	RS
Podunavlje	- 200.592,86	- 104.350,46	- 120.599,9	+ 24.357,57
Beogradski region	- 101.073,1	- 52.148,3	- 60.268,88	+ 11.344,1

Tabela 6. Uporedni pregled rezultata analize „Shift-share“ na području Podunavlja i Beograda u periodu 1990-2012 (prema rezultatima oba primenjena oblika), indeks

Region/okrug	Shift-share	NS	IS /IM	RS
Podunavlje	- 0,200592	- 0,104350	- 0,120599	+ 0,024357
Beogradski region	- 0,1010732	- 0,0521483	- 0,0602689	+ 0,011344

Grafikon 1. Uporedni pregled rezultata analize „Shift-share“ na regionalnim područjima u periodu od 1990. do 2012.

3.2. Komparativna analiza regionalne konkurentnosti

Regionalnu konkurentnost definišemo kao sposobnost za ostvarivanje ekonomskog rasta, odnosno, odgovarajući nivo produktivnosti privrede u stvaranju BDP-a na osnovu korišćenja raspoloživih resursa. Danas su razvijeni veoma složeni mehanizmi i modeli za praćenje regionalne konkurentnosti, zasnovani na brojnim i kompleksnim indikatorima. Najveći značaj za kreatore regionalnih razvojnih politika i za donosiocje odluka ima „indeks globalne konkurentnosti“. Svetski ekonomski forum (u Davosu) definiše konkurentnost kao kompoziciju faktora, politika i institucionalnog okvira koji zajedno determinišu nivo produktivnosti neke države ili regiona (World Economic Forum, 2011). Pojam globalne konkurentnosti zasniva se na „indeksu globalne konkurentnosti“ (GCI/Global Competitiveness Index) i na „indeksu poslovne konkurentnosti“

(BCI/Business Competitiveness Index). GCI se zasniva na devet stubova konkurentnosti, mereno na srednji rok: 1) institucije (javne i privatne); 2) infrastruktura; 3) makroekonomsko stanje; 4) zdravlje i osnovno obrazovanje; 5) visoko obrazovanje i obuka; 6) tržišna efikasnost; 7) tehnološki nivo; 8) sofisticiranost poslovanja; i 9) inovativnost. BCI se koristi za ocenu stanja i razvojnih izgleda konkurentnosti na kraći rok i zasniva se na dva stuba: 1) konkurentnost i kvalitet poslovnog ambijenta; i 2) strateška i korporativna konkurentnost. Prema *The Global Competitiveness Report 2013-2014*,⁷ među 148 ekonomija raznih zemalja Srbija se nalazi na 99. mestu, dok je prema nivou GCI na 95. mestu. U pogledu razvijenosti institucija Srbija je na 126. mestu, prema infrastrukturi na 90. mestu, prema makroekonomskom ambijentu na 136. mestu, prema nivou razvijenosti visokog obrazovanja na 83. mestu, zdravlja i osnovnog obrazovanja na 69. mestu, na 132. mestu po efikasnosti tržišta dobara, prema nivou poslovnih faktora i uspeha na 137. mestu, prema inovacijama na 112. mestu, itd.⁸ Indikatori GCI i BCI direktno ukazuju i na nedovoljno razvijenu osnovu za uspešnost uvođenja novih institucionalno-organizacionih podrški regionalnom prostornom planiranju i upravljanju.

Za komparativnu analizu regionalne konkurentnosti područja Podunavlja i Beogradskog regiona primenjen je metod „Spider“, u skladu sa dostupnim indikatorima konkurentnosti.

Komparativna analiza regionalne konkurentnosti ovih područja zasniva se na identifikaciji i upotrebi onih indikatora za koje su bili dostupni podaci na ovom teritorijalnom nivou. Već je ukazano na činjenicu da republička statistika objavljuje mali broj ekonomskih podataka na regionalnom nivou i na nivou okruga, tako da je izvršen odabir indikatora

⁷ <http://reports.weforum.org/the-global-competitiveness-report-2013-2014/>

⁸ U periodu od 2010. do 2012. u okviru tzv. „prvog stuba“ („Institucije“), rang Srbije u svetu je pogoršan prema skoro svim indikatorima. Tako je npr. rang Srbije u 2012. godini sledeći: vlasnička prava 130. mesto; zaštita intelektualnih prava 115; poverenje u političare 120; neregularna plaćanja i mito 78; nezavisnosti sudstva 124; favorizovanje javnih službenika u odlučivanju 127; favorizovanje u odlukama državnih zvaničnika, rasipništvo u državnoj potrošnji 130; troškovi vladine regulative 142; efikasnost pravnog okvira u rešavanju sporova 136; transparentnost vladine politike 118; organizovani kriminal 127; pouzdanost policije 97; etičko ponašanje firmi 127; pouzdanosti revizije i izveštavanja 117; efikasnost korporativnih odbora 138; zaštita interesa manjinskih akcionara 144. i prednosti zaštite investitora 69. mesto.

isključivo prema dostupnim podacima iz RZS, RPP za navedene regije,⁹ rezultata istraživačkih aktivnosti, razvojnih dokumenata različitog nivoa, informacija relevantnih aktera lokalnog (regionalnog) razvoja, publikovanih naučnih radova, podataka pojedinih lokalnih samouprava i iz drugih izvora. U sistematizaciji prikupljenih podataka o konkretnim regionalnim područjima korišćeni su delimično i indikatori EUROSTAT-a, kao i Lisabonski indikatori.

3.2.1. Indikatori regionalne konkurentnosti područja Podunavlja i beogradskog metropolskog područja

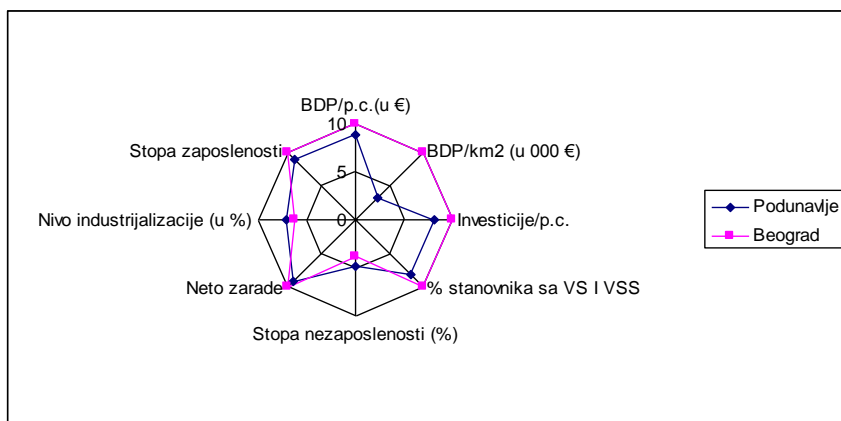
Za komparativnu analizu i empirijsko poređenje regionalne konkurentnosti, korišćeno je osam indikatora, odnosno, njihovih apsolutnih vrednosti koje su standardizovanjem prevedene u relativne „Spajder“ vrednosti za svaki region (Tabela 7, Grafikon 2). Ovi indikatori treba da ukažu na apsolutne i relativne razlike u efikasnosti korišćenja teritorijalnog kapitala, za svaki posmatrani region. Uprkos nastojanju da se primene indikatori konkurentnosti i regionalnog razvoja, koji su definisani u portfoliju evropskih strateških dokumenata održivog razvoja, ovde je izbor indikatora bio ograničen i uslovljen raspoloživom dokumentaciono-statističkom građom, raspoloživim strateško-razvojnim dokumentima, studijama, izveštajima i drugim izvorima.

⁹ PPPPN Podunavlja-koridora VII izradio je IAUS 2011-2013, u saradnji sa Juginusom iz Beograda i Pokrajinskim zavodom za urbanizam Vojvodine iz Novog Sada. Područje Podunavlja obuhvata 24 opštine uz tok Dunava, ne i teritoriju okruga (NUTS 3) uz reku. Područje PPPPN obuhvata delove teritorija sedam gradova, 15 opština, celu opštinu Sremski Karlovci i celu opštinu Kladovo. Obuhvaćeni su gradovi Beograd, Novi Sad, Sombor, Zrenjanin, Pančevo, Smederevo, Požarevac, kao i opštine Apatin, Odžaci, Bač, Bačka Palanka, Beočin, Bački Petrovac, Indija, Titel, Stara Pazova, Kovin, Bela Crkva, Veliko Gradište, Golubac, Majdanpek i Negotin. RPP administrativnog područja Beograda donet je 2004. godine, uz izmene i dopune RPP 2011. i obuhvata 10 gradskih i 6 prigradskih opština.

Tabela 7. Komparativni prikaz indikatora konkurentnosti i indikatora prostornog razvoja u Podunavlju i Beogradu ¹⁰

	Podunavlje- koridor	Beograd	Podunavlje- koridor	Beograd
	<i>Apsolutne</i>	<i>Vrednosti</i>	<i>Spider</i>	<i>Vrednosti</i>
BDP per capita (u €)	3.799	4.322	8,79	10
BDP/km2 (u 000 €)	698,5	2.154	3,24	10
Investicije po stanovniku (u 000 din), 2011.	115,61	142,61	8,1	10
% stanovništva sa visokim i višim obrazov. 2011.	19,36	23,91	8,09	10
Stopa nezaposlenosti (% nezap. u radnospos. stanovništvu) 31.12.2011.	10,6	8,4	4,85	3,84
Neto zarade po zaposl. (u din, april 2013)	52.318	57149	9,15	10
Nivo industrijalizacije 2012(u %)	4,2	3,69	7.21	6,34
Stopa zaposl. (% zaposl.u radnosp. stan) 2012.	43,77	49,07	8,91	10

Grafikon 2. Komparativni prikaz indikatora regionalne konkurentnosti, nivo grupa okruga, NUTS 3 (vrednosti dobijene primenom metoda „Spider“, prema Tabeli 7)

¹⁰ Podaci su iz različitih perioda - 2005. godine (BDP), 31.12.2011. godine (nezaposlenost, investicije), 2012. godine (zaposlenost), april 2013. godine (neto zarade).

Snažan proces deindustrijalizacije gradova i regiona i koncentracije privrednih aktivnosti i proizvodnih snaga u beogradskom i novosadskom području, uz sve veće teritorijalne razlike u nivou ukupne i industrijske razvijenosti, posledica su tranzicione recesije, globalne ekonomske i finansijske krize i odraz su nepostojanja adekvatne regionalne politike, politike regionalnih industrijskih inovacija, korišćenja raspoloživog teritorijalnog kapitala i prostornog usmeravanja delatnosti u Srbiji (Vujošević i dr., 2009; Vujošević i dr., 2014).

Na Grafikonu 2. prikazani su rezultati evaluacije i poređenja regionalne konkurentnosti područja Podunavlja i regiona Beograda koji su od značaja za regionalni teritorijalni razvoj, na osnovu komparativne analize standardizovanih „Spajder“ vrednosti osam indikatora. Oni potvrđuju apsolutnu i relativnu dominaciju Beogradskog regiona u regionalnoj konkurentnosti prostora Srbije, i ukazuju na znatne međuregionalne razlike u nivou konkurentnosti, razvijenosti i efikasnosti korišćenja teritorijalnog kapitala. Na području Beograda i Podunavlja stvara se najveći deo ukupnog BDP, BDP po glavi stanovnika, najviše neto zarade zaposlenih uz maksimalnu efikasnost prihoda u odnosu na teritoriju, mereno BDP/km² (Vujošević i dr., 2012). Zbog njihove atraktivnosti i višeg ukupnog nivoa razvijenosti (posebno beogradskog i novosadskog metropolskog područja), višeg stepena ukupne zaposlenosti i raspoloživog znatno višeg udela visokoobrazovanog kadra, privlače i znatno veći obim investicija (Vujošević, Zeković, 2014). Ovakva konstelacija razvojnih resursa i rezultata pogodovala je podprosečnom nivou nezaposlenosti na ovom području, uprkos intenzivnom procesu imigracije tokom poslednjih decenija. Svakako da su institucionalno-organizacioni aranžmani, upravljački procesi i raznovrsan teritorijalni kapital bili ključna poluga njihove regionalne konkurentnosti.

Među najznačajnijim strukturnim problemima regionalne privrede u Srbiji nalaze se nezaposlenost, relativno nizak nivo konkurentnosti ukupne privrede i pojedinih sektora i relativno slabi efekti tranzicijske transformacije, odnosno privatizacije preduzeća, kao i snažan proces deindustrijalizacije (Vujošević, Zeković, 2014). Kolaps velikih industrijskih sistema doprineo je velikoj ekonomsko-socijalnoj i teritorijalnoj (regionalnoj) polarizaciji, otvarajući nova razvojno depresivna područja.

3.3. Komparativna analiza prostorne koncentracije i fragmentacije regionalne industrije

Za komparativnu analizu regionalne prostorne koncentracije i određenu tipizaciju i kategorizaciju konkretnih regiona razmeštaju industrije poslužila su dva oblika lokacijskog kvocijenta (LQ), koji su korišćeni kao kvantitativno merilo. Osnovni oblik LQ izražen je kao odnos industrijske i ukupne zaposlenosti regiona i nacionalnog nivoa prema odnosu broja stanovnika ovih prostornih celina:

e_i / e

$$LQ = \frac{e_i / e}{s / S},$$

$s / S,$

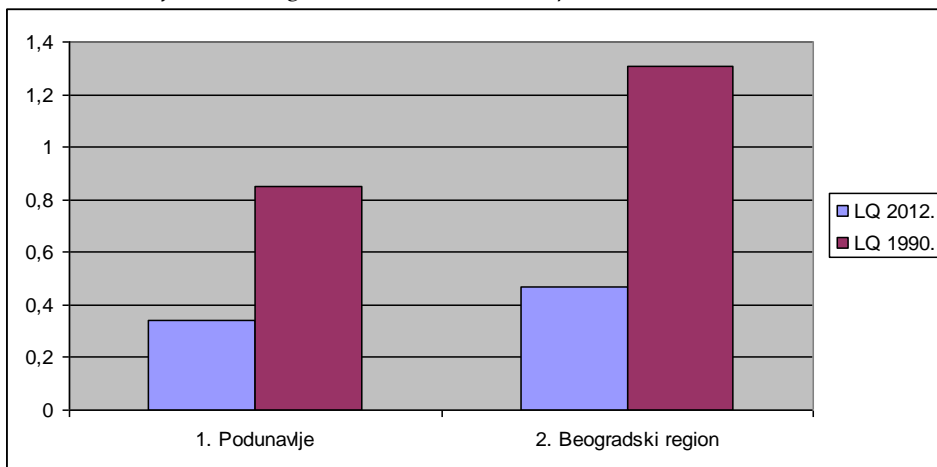
i pokazuje kolika je zastupljenost industrijskog sektora analiziranih regiona u odnosu na prosek Srbije, odnosno, „regionalni značaj“ ove delatnosti i njenu prostornu koncentraciju.

Na osnovu rezultata regionalnih kretanja vrednosti LQ u periodu od 1990. do 2012. godine, dobijenih primenom osnovnog oblika merila LQ, ocenjujemo da je došlo do pada njihove uloge u industrijskoj razvijenosti i u prostornoj koncentraciji industrije (Tabela 8, Grafikon 3). Oblast Podunavlja i beogradskog područja karakteriše visok relativni pad vrednosti LQ i prema tom merilu oba područja danas se nalaze u kategoriji prostora u početnom stadijumu industrijskog razvoja i sa slabo razvijenom industrijom, respektivno. Ovakvom trendu doprineo je intenzivan proces deindustrijalizacije i snažniji razvoj sektora uslužnih delatnosti u beogradskom i novosadskom području.

Tabela 8. Komparativni pregled regionalne dinamike prema osnovnom obliku LQ u Podunavlju i Beogradskom regionu periodu 1990-2012 (Balassa indeks)

Regioni	LQ 2012.	LQ 1990.	Promena LQ	Razlika u %
1. Podunavlje	0,34	0,85	- 0,51	- 250,0
2. Region Beograd	0,47	1,31	- 0,84	- 278,7

Grafikon 3. Regionalna dinamika LQ u periodu od 1990. do 2012.

Za analizu prostornog razmeštaja i određenu tipizaciju regiona, u odnosu na razmeštaj industrije, kao kvantitativno merilo korišćene su vrednosti LQ, izražene odnosom industrijske i ukupne zaposlenosti regiona i nacionalnog nivoa prema odnosu broja stanovnika ovih prostornih celina (Tabela 9).

Tabela 9. Tipologija regiona prema industrijskoj razvijenosti (prema Puljiz J., 2009)

Tip regiona	Lokacijski kvocijent	Regioni 1990.	Regioni 2012.
sa industrijom na početku	do 0,399		Podunavlje
sa slabo razvijenom industrijom	0,400-0,699		Beograd
sa industrijskom razvijenošću blizu proseka Srbije	0,700-0,999	Podunavlje	
sa industrijskom razvijenošću nešto iznad proseka Srbije	1,000-1,300		
sa srednje razvijenom industrijom	1,301-1,600	Beograd	
sa industrijom kao glavnom privrednom granom	1,601-2,000		
sa snažno razvijenom industrijom	iznad 2,000		

Korišćenje LQ predstavlja jednostavan način za ocenu sektora u kojima pojedinačno područje ili region imaju komparativne prednosti. Analizom dinamike vrednosti LQ dobijaju se dodatne informacije o mogućnosti da pojedinačno područje ili region sačuvaju ili povećaju svoje komparativne prednosti u pojedinim sektorima. Podaci o promeni LQ omogućavaju ocenu dinamike specijalizacije po sektorima u regionu. Ukoliko je kod pojedinačnih regiona u određenom periodu zabeležen rast LQ u sektoru industrije (ili nekog drugog sektora, što ovde nije bio predmet empirijske analize), onda se ovaj sektor može smatrati potencijalnim izvorom regionalne konkurentnosti.

Primenom drugog oblika LQ (Balassa indeksa) kao odnosa regionalne industrijske i ukupne zaposlenosti prema istim pokazateljima na nacionalnom nivou, prema formuli:

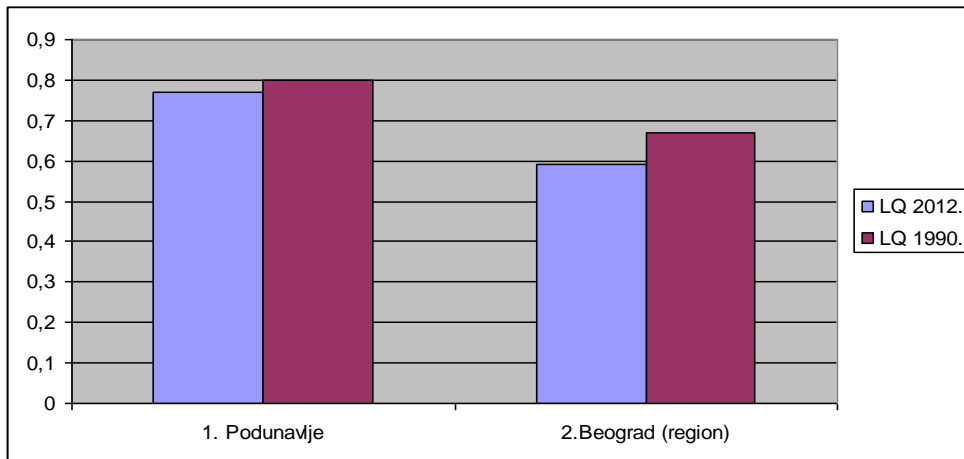
$$LQ = \frac{e_i / e}{E_i / E}$$

dobijene su vrednosti LQ koje ukazuju na dinamiku regionalne specijalizacije i regionalne diferencijacije prema kretanju odnosa industrijske i ukupne zaposlenosti na regionalnom i republičkom području (Tabela 10, Grafikon 4). Rezultati pokazuju da, prema navedenim merilima, Podunavlje i beogradsko područje nemaju razvijene industrijske „regionalne funkcije“.

Tabela 10. Dinamika regionalne industrijske specijalizacije primenom LQ (Balassa indeksa) u periodu od 1990. do 2012.godine

	LQ 2012.	LQ 1990.	Promena LQ
1. Podunavlje	0,77	0,80	- 0,03
2. Region Beograd	0,59	0,67	-0, 08

Grafikon 4. Regionalna dinamika industrijske specijalizacije prema LQ u periodu 1990-2012(Balassa indeks)

Klasifikovano prema vrednosti LQ (Puljiz, 2009) u periodu od 1990. do 2012. godine, područje Podunavlja svrstano je u kategoriju industrijski prosečno specijalizovanih regiona ($0,75 < LQ_t < 1,25$), dok beogradsko područje pripada krugu industrijski nisko specijalizovanih regiona ($LQ_t < 0,75$).

Primenom ove skale na empirijske vrednosti dobijene prema drugom obliku LQ (Balassa indeks), nalazimo da područja Beograda i Podunavlja pripadaju regionima sa padom (industrijske) specijalizacije u odnosu na nacionalni prosek. Ukoliko bi se granične vrednosti za dinamičku ocenu specijalizacije primenile na vrednosti LQ dobijene prema osnovnom obliku LQ, pokazalo bi se da ovi regioni pokazuju pad specijalizacije u industriji, što je posledica intenzivne deindustrijalizacije tokom poslednjih 25 godina. Najveći pad industrijske specijalizacije prema osnovnom obliku LQ u periodu od 1990. do 2012. godine karakteriše Beogradski region (sa $LQ=1,31$ na $LQ=0,47$), dok je opadanje industrijske specijalizacije znatno manje u Podunavlju.

Teritorijalna neravnoteža u razvoju ispoljava se na interregionalnom, unutarregionalnom nivou, razvijenom i nerazvijenom, urbanom i ruralnom području. Sa stanovišta teritorijalnog razvoja privrede od posebnog značaja su procesi prostorne koncentracije, polarizacije i aglomeracije resursa, sa

jedne strane, i izražen proces funkcijske marginalizacije većeg dela prostora, sa druge. Teritorijalna dispozicija lokaciono-razvojnog potencijala i resursa i trend procesa rasta metropolskih područja Beograda i Novog Sada, kao i nekoliko većih gradova mogli bi da intenziviraju povećanje regionalnih razlika, odnosno dalji trend funkcijske marginalizacije nerazvijenog područja (Vujošević i dr., 2012). Najveći ekonomski rast realizuje se na području gradova gde su najvećim delom koncentrisani proizvodni i uslužni kapaciteti. Gradovi čine regionalna i privredna središta, čvorišta infrastrukturne mreže i preferiranih lokacija za privredne aktivnosti koje zahtevaju kvalifikovani kadar. Do nastanka globalne ekonomske i finansijske krize u porastu je bilo tržište nepokretnosti, poslovi sa nekretninama, finansijsko posredovanje, osiguranje, građevinarstvo, trgovina, saobraćaj i skladištenje.

Barf i Najt (Barff, Knight, 1988) ukazuju da je potrebno prevazilaženje jaza između razvojnih politika razvijenih regiona i regiona u razvoju sa fokusom na faktore koji podržavaju uravnoteženi rast produktivnosti u manje razvijenim regionima. Regionalni dispariteti prisutni su u okviru Podunavlja i zahtevaju veću prostornu integraciju relativno izolovanog ruralnog, manje razvijenog i siromašnijeg dela područja, paralelno sa potrebom daljeg intenzivnog rasta razvijenog prostora, što se mora podržati novim instrumentima teritorijalnog upravljanja regionalnim i lokalnim razvojem i programiranjem strateških projekata, infrastrukturnih i komunalnih projekata, kao i izgradnjom regionalnih sektorskih klastera i industrijske infrastrukture (industrijskih zona, parkova, slobodnih zona, preduzetničkih zona, poslovnih inkubatora).

Regionalne razvojne razlike u odnosu na druga područja mogle bi da nastave rast uz, istovremeno, jačanje fragmentacije nerazvijenih područja u Srbiji. Ovo je direktna posledica – pored izostajanja adekvatnih politika preusmeravanja razvoja – činjenice da metropolska područja, veliki gradovi, zone dunavskog razvojnog koridora i koridora auto-puteva, pružaju atraktivne, konkurentne, povoljnije i kvalitetne uslove za privredni i industrijski razvoj. Nalazimo da bi upravo ovde dobijeni rezultati, do kojih se došlo na osnovu upoređivanja, analize i evaluacije izabranih regionalnih područja, mogli biti korišćeni u donošenju odluka o teritorijalnoj alokaciji privrednih sadržaja u Podunavlju i Beogradskom regionu (kao i između razvijenih i nerazvijenih regiona Srbije), sve sa ciljem da se postigne bolje korišćenje raspoloživog regionalnog teritorijalnog kapitala. Kako regionalna

razvojna politika u Srbiji, tako i horizontalna industrijska politika Srbije (npr. razmeštanje industrijskih zona i parkova), trebalo bi da se zasnivaju na sprezi faktora tržišne tražnje, konkurentnosti prostora i raspoloživog teritorijalnog kapitala i principa teritorijalne kohezije (Zeković, 2008). Ovde bi naročito trebalo raditi na definisanju (novih) podrški boljoj teritorijalnoj koheziji industrije, kako bi se postigla ravnoteža u odnosu na, takođe neophodnu, dimenziju konkurentnosti, sve u skladu sa evropskim opredeljenjima ove vrste (Zeković, Vujošević, 2014; EC, 2011), kao i u skladu sa strateškim opredeljenjima *Prostornog plana Republike Srbije* (2010) koja se tiču regionalne i teritorijalne konvergencije razvoja.

4. ZAKLJUČNE OCENE

Empirijski rezultati kvantitativne komparativne analize regionalne konkurentnosti i prostorne koncentracije u Podunavlju i Beogradskom regionu pokazuju da se međuregionalne razlike u njihovom ekonomskom rastu uglavnom mogu objasniti regionalnim specifičnostima (u pogledu zapošljavanja, privredne strukture, i sl.), kao i uticajem ukupnih kontekstualnih faktora.

U empirijskoj komparativnoj analizi regionalne konkurentnosti Podunavlja i Beogradskog regiona korišćena je analiza „Shift-share“ i Spajderova metoda. Primenom analize „Shift-share“ i Spajder metode pokazali smo da obe prostorne celine karakteriše natprosečna regionalna konkurentnost i razvijenost u odnosu na republički prosek. Međutim, konkurentnost Podunavlja je znatno niža u odnosu na Beogradski region.

Analiza „Shift-share“ je pokazala da alokativna komponenta dekomponovanog ekonomskog rasta oba regiona ima pozitivne vrednosti, što se može pripisati uticaju refleksije specijalizacije i industrijskim sektorima oba regiona, čija je konkurentnost iznad republičkog proseka.

Komparativna analiza pokazuje da je proces regionalne deindustrijalizacije, meren padom u industrijskoj i ukupnoj zaposlenosti, bio veoma intenzivan u oba regiona. Atraktivni alokativni faktori (regionalni uslovi i teritorijalni kapital) Beograda i Podunavlja doprineli su smanjenju ukupnog pada industrijske zaposlenosti, u poređenju sa republičkim nivoom. Iako su u analizi „Shift-share“ ustanovljene negativne vrednosti

strukturne komponente zaposlenosti (uticaj promena na nacionalnom nivou) u oba regiona, uočava se da su bolje efekte ostvarili uticaji regionalnog industrijskog miksa promena, zbog nešto manjih negativnih vrednosti.

Analitički okvir kvantitativne regionalne komparacije Podunavlja i Beogradskog regiona primenom lokacijskog koeficijenta (Balassa indeksa), kao sredstva pogodnog za merenje komparativnih prednosti, čini jednostavan postupak „benchmarkinga“ u opisivanju prostorne koncentracije (industrije). Primena dva oblika lokacijskog koeficijenta omogućila je poređenje regionalne prostorne koncentracije i polarizacije, sa jedne strane, i funkcijske marginalizacije regionalnog prostora, sa druge. Drugim rečima, reč je o poređenju efekata politike regionalne teritorijalne kohezije, na osnovama održivog teritorijalnog razvoja, i tradicionalne regionalne politike (alokativne, odnosno, distributivne). Identifikovali smo znatne negativne pomake u pogledu industrijske (i privredne) konkurentnosti, kao i slabljenje prostorne koncentracije industrije u obe regionalne celine. Rezultati primene dva oblika Ballasa indeksa u analizi stepena teritorijalne koncentracije industrije u Podunavlju i u regionu Beograda ukazuju na nepovoljna dinamička pomeranja u ovim prostornim strukturama i na smanjenje nivoa regionalne industrijske specijalizacije oba područja tokom perioda 1990-2012, kao i na proces intenzivne fragmentacije regionalnih prostora. Usled sinergijskog uticaja brojnih kontekstualnih razvojnih faktora tokom analiziranog perioda (kao što su ratovi, ekonomske sankcije UN, NATO bombardovanje, delovanje svetske ekonomske i finansijske krize, slaba uspešnost tranzicijskih procesa ka tržišnoj ekonomiji i dr.), intenziviran je snažan proces deindustrijalizacije, koji je zahvatio celu zemlju. Opadanje vrednosti indeksa Balassau oba uporedna regiona ukazuje na intenzivnu i specifičnu teritorijalizaciju posledica procesa deindustrijalizacije, slabljenje privredne strukture, nivoa razvijenosti i regionalne konkurentnosti u analiziranom razdoblju. Uprkos određenim ograničenjima i slabostima primenjenih kvantitativnih metoda, dobijeni empirijski rezultati ukazuju na njihovu pouzdanost.

Na taj način, sumarno, analiza „Shift-share“ i metod-tehnika „Spajder“ pokazali su se kao jednostavna i pouzdana sredstva za evaluaciju regionalnih (teritorijalnih) aspekata rasta i razvoja, koja su omogućila dekomponovanje regionalnog rasta industrije i poređenje indikatora konkurentnosti, dok su nalazi indeksa Ballassa (lokacionih kvocijenata)

omogućila bolji uvid u kriterijume i dinamiku regionalne industrijske prostorne ravnoteže i kohezije. Rezultati dobijeni ovim tehnikama mogu da posluže za unapređenje regionalnih i sektorskih politika, regionalnog planiranja prostora, kao i za definisanje boljih institucionalno-organizacionih instrumenata na regionalnom i lokalnom nivou od sada postojećih.

Procenjuje se da se, ukoliko se ne preduzmu odgovarajuće mere i aktivnosti, mogu očekivati dalja prostorna koncentracija i pad specijalizacije industrijske i privredne strukture u oba regiona, uz produbljavanje teritorijalnih razlika u Srbiji. Područje Beograda, Novog Sada i dunavskog koridora VII omogućava atraktivne i konkurentne uslove za ekonomski i socijalni razvoj.

5. REFERENCE

- Almond, G. A. (1996) *Political Science: The History of the Discipline*, u: Goodin & Klingemann, str. 50-96.
- Balassa, B. (1965) *Trade Liberalisation and Revealed Comparative Advantage*, The Manchester School, 33, 1965, str. 99-123.
- Barff, R., Knight, P. (1988): *Dynamic Shift-Share Analysis, Growth and Change*, Volume 19, Issue 2, str. 1-10.
- Barro, R. J., X. Sala-i-Martin (1995) *Economic Growth*. New York: McGraw-Hill Inc.
- Bruinsma, F.R., Nijkamp, P., Vreeker, P. (2001) *Experts at Arm's Length of Public Policy Makers: A Case Study of Utrecht*, in Voogd H. (ed.), *Recent Developments in Evolution*, Geo Press, Groningen, str. 123-152.
- Deakin, M., Curwell, S.R., Mitchell, G., Nijkamp, P. (2007) *Sustainable Urban Development: The Environmental Assessment Methods*, Taylor-Fransis.
- Dogan, M. (1996) *Political Science and Other Social Sciences*, in Goodin R.E., Klingemann H.D. (Eds.), *A new handbook of political sciences*, Oxford University Press, Oxford, 1996, str. 97-130.
- European Commission (2011) *Cohesion policy 2014-2020*, October 2011.
- European Commission (2011) *Outcome indicators and targets - towards a new system of monitoring and evaluation in EU cohesion policy*, June 2011. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/evaluation/doc/performance/outcome_indicators_en.pdf [pristupljeno 12. decembra 2012]

- Esteban-Marquillas, J. (1999) *Regional Convergence in Europe and the Industry-Mix: a Shift-Share Analysis*, Institut d'Anàlisi Econòmica, CSIC, Barselona.
- Esteban-Marquillas, J. (1972) A Reinterpretation of Shift-Share Analysis, *Regional and Urban Economics*, 2 (3), str. 249-255.
- Flyvbjerg, B. (2007) Five misunderstandings about case-study research, *Qualitative Research Practice*, str. 390-404.
- Guba, E. G., Lincoln, Y. S. (2005) Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging influences, u: N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *The Sage Handbook of Qualitative Research* (3rd ed.), Thousand Oaks, USA, Sage, str. 191-215.
- Hilhorst, J. (1980): *On Unresolved Issues in Regional Development Thinking*, Institute of Social Studies, The Hague, str. 2-3.
- Kasapović, M. (2002) „Što je komparativna politika?“ *Politička misao*, Vol XXXIX, br. 4, str. 146–162.
- Krešić, I. (1981) *Prostorna ekonomija - osnove teorije, lokacije, razmeštaja i organizacije u prostoru*, Informator, Zagreb.
- Mahoney, J., Goertz, G. (2006) A Tale of Two Cultures: Contrasting Quantitative and Qualitative Research, *Political Analysis*, 14, str. 227–249.
- Nijkamp, P., Zwesloot, F., van derWal, S. (2008) *Regional Gazelles and Lions as Creative Creatures, A Meta Multicriterial Analysis of Innovation and Growth Potentials of European Regions*. Research memoranda 18, VU University Amsterdam, Faculty of Economics, Business Administration and Econometrics.
- Popis stanovništva i stanova u Republici Srbiji* (2011), Republički zavod za statistiku.
- Uredba Vlade RS o Programu implementacije PPRS 2011-2015. godine, Službeni glasnik RS, br. 102/11, 1.12.2011.
- Puljiz, J. (2009) Čimbenici regionalnog razvoja i regionalnih nejednakosti u Republici Hrvatskoj, Sveučilište u Splitu: Ekonomski fakultet.
- Regionalni prostorni plan administrativnog područja grada Beograda*, Službeni list grada Beograda, br. 10/2004.
- Izmene i dopune Regionalnog prostornog plana administrativnog područja grada Beograda*, Službeni list grada Beograda, br. 38/2011.
- Rosić, I. (1980) *Regionalna ekonomika*, Naučna knjiga, Beograd.

- Veber, M. (1989): *Metodologija društvenih nauka*, Globus, Zagreb (drugo izdanje).
- Stevens, B. H., Moore, C. L. (1980) A critical review of the literature on shift-share as a forecasting technique, *Journal of Regional Science*. 20(4), str. 419-437.
- Swanson, G. (1971) Frameworks for Comparative Research: Structural Anthropology and Theory of Action, u *Comparative Methods in Sociology* (Ed. I. Vallier), Berkeley, University of California Press, str. 141-202.
- The Global Competitiveness Report 2013-2014, <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2013-2014>
- Vresk, M. (1980) Osnove urbane geografije, Školska knjiga, Zagreb.
- Vujošević, M. (1997) *Uloga prostornog planiranja u odnosu na druge instrumente razvoja* (doktorska disertacija), Beograd: Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Vujošević, M., Zeković, S., Maričić, T. (2009) Undermined Territorial Capital of Serbia. Some Future Prospects and Predictable Scenarios, Invited keynote presentation, in M. Vujošević, Petrić J. (ed.), *Regional Development, Spatial Planning and Strategic Governance*, Thematic Conference *Proceedings*-Volume 1, Belgrade, 6-8. December 2009, Institute of Architecture and Urban&Spatial Planning of Serbia, str. 21-52.
- Vujošević, M., Zeković, S., Maričić, T. (2012) *Novi evropski regionalizam i regionalno upravljanje u Srbiji, knjiga 1, Opšti aspekti regionalnog pitanja i novi evropski regionalizam*, Posebna izdanja br. 69, Beograd, IAUS.
- Vujošević, M., Zeković, S., Maričić, T. (2014) *Novi evropski regionalizam i regionalno upravljanje u Srbiji, knjiga 2, posebna izdanja br. 75*, IAUS, Beograd.
- Вујошевић, М., Зековић, С. (2014) „Улога државне просторне стратегије и државне индустријске стратегије у обнови стратешког мишљења, истраживања и управљања и дефинисању нове концепције индустријализације Србије“, у Ч. Оцић (ур.) *Могуће стратегије развоја Србије*, Београд, САНУ.
- Zeković, S. (2009): Regional competitiveness and territorial development of industry in Serbia, *Spatium*, No. 21/2009, str. 27-38.

- Zeković, S. (2008) „Novi ekonomski polovi, vizija i vizualizacija prostornog razvoja metropolskih područja“, u monografiji *Nova generacija evropskih dokumenata održivog razvoja i pouke za Srbiju* (redaktori M. Filipović, M. Vujošević), Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, str.109-130.
- Zeković, S. (2011) „Pitanja evaluacije i integrisanosti ključnih sektorskih politika i projekata u strateški okvir državnog prostornog plana“, u: Petrić, J., Vujošević, M. (ur.) *Obnova strateškog prostornog mišljenja, istraživanja i upravljanja u Srbiji*, IAUS, Beograd, str. 1-38.
- Zeković, S., Hadžić, M. (2012) Evaluacija i integrisanost strateških projekata u okviru Prostornog plana Republike Srbije (PPRS). Primer Programa implementacije PPRS, u Održivi prostorni razvoj Podunavlja u Srbiji – deo I. Ocena stanja, identifikacija problema i utvrđivanje koncepta razvoja, IAUS, Posebna izdanja br. 71, decembar 2012, str. 195-226.
- Zeković, S., Vujošević, M., Maričić, T. (2012) Comparative Analysis of Territorial Development in the Belgrade Metropolitan Area and in Serbian Part of the Danube River Basin, in Rudas, I. J., Zaharim, A., Sopian, K., Strouhal, J.(Eds.): *Recent Researches in Engineering Mechanics, Urban&Naval Transportation and Tourism*, Proceedings of the 5th IASME / WSEAS International Conference on Urban Planning and Transportation, University of Cambridge, World Scientific and Engineering Academy and Society, Cambridge, UK, WSEAS Press.
- Zeković, S., Vujošević, M. (2014) Some global challenges for socio-economic growth in the South Eastern Europe: the role of industrial policy, the Second Conference of LSEE's Research Network on Social Cohesion in South East Europe *Post-crisis recovery in Southeast Europe and beyond: policy challenges for social and economic inclusion*, London, 27-28. March 2014.